

Adolescent Leisure Styles in the Digital Age: A Sociological Explanation of the Role of Family Cultural and Economic Capital

Mohammad Ghadimparast Biriya Abateri ¹, Mohammad Reza Eghdami ^{2*}, Ali Yaghoubi Choobari³

1. M.A. Graduate in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Guilan, Iran. Email: maraskbar@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan. Guilan, Iran. (**Corresponding Author**). Email: mreghdami@guilan.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan. Guilan, Iran. Email: mrz.a.yaghoobi@guilan.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and aim: This study examined adolescents' leisure styles in the digital age, focusing on their associations with family cultural and economic capital and with academic achievement. The framework drew on Bourdieu's theory of cultural capital, DiMaggio's account of cultural participation and educational advantage, and Castells' network society perspective.

Data and method: A cross-sectional survey was conducted among 321 secondary-school students in Khomam County, northern Iran, selected through multistage sampling. Data from a researcher-developed questionnaire were analyzed in SPSS 26 using principal component analysis (PCA) with Varimax rotation, Pearson correlations, and multiple regression.

Findings: PCA supported five leisure styles—cultural-learning, digital-communicative, physical-sportive, passive-media, and high-risk/excitement-seeking—explaining 63.7% of total variance ($KMO = 0.721$; Bartlett's $\chi^2(120) = 1462.09$, $p < .001$). Cultural capital showed broader and more consistent associations with leisure styles than economic capital, significantly predicting cultural-learning, passive-media, and physical-sportive leisure. Digital-communicative leisure was unrelated to family capital and was more strongly associated with age and residence. In the multivariable academic-performance model, cultural-learning leisure was positively associated with GPA, whereas high-risk/excitement-seeking leisure was negatively associated; other styles had no independent effects.

Conclusion: Adolescent leisure is socially patterned and educationally consequential. Its quality and orientation appear more important than access to time or material resources alone, supporting complementary use of cultural capital and network society perspectives. The findings also underscore the value of family, school, and digital-literacy initiatives that expand constructive leisure opportunities.

Keywords: Adolescent leisure styles; Cultural capital; Economic capital; Academic performance; Digital leisure.

Received: 9/8/2026

Accepted: 24/9/2026

Citation: Ghadimparast Biriya Abatari, M., Eghdami, M. R., & Yaghoubi Choubari, A. (2026). Adolescent leisure styles in the digital age: A sociological explanation of the role of family capital and its association with academic performance. *Journal of Iranian Social Studies*, 20(1), 82-111. DOI: <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2097098.1991>

Extended Abstract

Introduction

Adolescents' leisure has been substantially transformed by digital technologies, social media, and networked forms of interaction. Leisure can no longer be understood merely as residual free time; rather, it constitutes a social arena in which cultural tastes, learning practices, peer relations, media use, and unequal access to resources are expressed. During adolescence, these patterns are particularly important because increasing autonomy, peer involvement, identity development, and digital participation converge. Bourdieu's theory of cultural capital emphasizes the role of family-based cultural resources in shaping tastes and everyday practices (Bourdieu, 1984, 1986), while DiMaggio (1982) links cultural participation to educational advantage. Castells' (2010) network society perspective further helps explain the digital and networked context in which contemporary leisure increasingly occurs. Previous studies also suggest that family background, cultural opportunities, and patterns of digital use are important for adolescent experience (Lareau, 2011; Odgers & Jensen, 2020; Orben & Przybylski, 2019). Nevertheless, these dimensions have often been examined separately, particularly in Iranian research.

Accordingly, the present study examined two distinct sets of empirical relationships: first, the associations of family cultural and economic capital with adolescents' leisure styles; and second, the associations of these leisure styles with academic performance. The study did not hypothesize or test a mediating role for leisure styles. This distinction reflects the revised conceptual model, in which family resources and leisure styles constitute one analytical relationship, while leisure styles and academic performance constitute another.

Methods and Data

A cross-sectional survey was conducted among secondary-school students in Khomam County, northern Iran. The study population comprised 1,832 students during the 2022–2023 academic year, and 321 participants were selected through multistage sampling. Data were collected using a researcher-developed questionnaire covering demographic and family characteristics, leisure activities, and academic performance.

Family cultural capital was operationalized through its institutionalized dimension by averaging standardized scores for fathers' and mothers' educational levels. Family economic capital was measured by averaging standardized scores for fathers' occupational status, mothers' occupational status, and monthly household income. Academic performance was measured using students' grade point average (GPA) from the previous academic year.

Leisure styles were derived empirically through principal component analysis (PCA) with Varimax rotation applied to 16 leisure-activity items. Because two respondents had missing data on

these items, PCA was based on 319 complete cases. Sampling adequacy was acceptable ($KMO = 0.721$), and Bartlett's test of sphericity was significant, $\chi^2(120) = 1462.09$, $p < .001$. Five components with eigenvalues greater than one were retained, together explaining 63.7% of the total variance. Cronbach's alpha coefficients for physical-sportive, cultural-learning, digital-communicative, passive-media, and high-risk-sensation-seeking leisure were .69, .73, .72, .66, and .74, respectively. Pearson correlations and multiple regression analyses were conducted in SPSS 26. Age, sex, and place of residence were controlled in the leisure-style models; the academic-performance model additionally controlled for family cultural and economic capital.

Findings

PCA identified five interpretable leisure styles: physical-sportive, cultural-learning, digital-communicative, passive-media, and high-risk-sensation-seeking. Family cultural capital showed broader and more consistent associations with these styles than family economic capital. In the regression models, cultural capital significantly predicted cultural-learning ($\beta = .159$), passive-media ($\beta = .205$), and physical-sportive leisure ($\beta = .147$), whereas economic capital made no significant independent contribution to any of the five styles. Digital-communicative leisure was not significantly associated with either family-capital indicator; instead, age ($\beta = .167$) and place of residence ($\beta = -.130$) were significant predictors. Sex was the strongest predictor of high-risk-sensation-seeking leisure ($\beta = -.611$), and this model explained 45.1% of its variance.

Bivariate analysis showed that cultural-learning leisure had the strongest positive association with GPA ($r = .31$, $p < .001$). Physical-sportive leisure was also positively related to GPA ($r = .14$, $p = .017$), whereas passive-media ($r = -.11$, $p = .046$) and high-risk-sensation-seeking leisure ($r = -.27$, $p < .001$) were negatively associated with academic performance. Digital-communicative leisure was not significantly related to GPA.

In the multivariable model, after controlling for the other leisure styles, age, sex, place of residence, and both family-capital indicators, only cultural-learning leisure retained an independent positive association with GPA ($\beta = .123$, $p = .033$), whereas high-risk-sensation-seeking leisure retained an independent negative association ($\beta = -.259$, $p < .001$). The overall model was statistically significant ($R^2 = .129$, adjusted $R^2 = .101$, $F = 4.58$, $p < .001$).

The findings further indicate that the five leisure styles are analytically distinct and that their relationships with family resources and educational performance should not be treated as uniform. This distinction is particularly important for sociological interpretations of adolescent leisure in digitally mediated settings.

Conclusion and Discussion

The findings indicate that adolescent leisure is socially patterned and cannot be reduced to individual preference, available free time, or economic resources alone. The stronger association of family cultural capital with several leisure styles is broadly consistent with Bourdieu's emphasis on the relationship between family cultural resources and everyday tastes and practices (Bourdieu, 1984, 1986). The independent positive association between cultural–learning leisure and academic performance also accords with DiMaggio's (1982) argument that culturally valued practices may be linked to educational advantage.

At the same time, the limited explanatory role of family capital for digital–communicative leisure suggests that this domain may follow a partly different social logic. This interpretation is consistent with Castells' (2010) emphasis on networked social contexts and with research showing that the consequences of digital media depend on the quality and context of use rather than on exposure alone (Odgers & Jensen, 2020; Orben & Przybylski, 2019).

The results also suggest that the quality and content of leisure activities matter more than the mere availability of leisure opportunities. Family- and school-based initiatives that expand cultural, learning-oriented, and purposeful digital activities may therefore be more useful than policies focused solely on infrastructure or access. However, the cross-sectional design precludes causal inference. Cultural capital was represented mainly by parental education and economic capital by parental occupational status and household income, while potentially important factors such as parental mediation, media literacy, peer networks, and quality of digital access were not directly measured. Future longitudinal and comparative studies should incorporate these dimensions and examine changes in leisure styles over time. Overall, adolescent leisure should be understood as a social arena connecting family resources, everyday practices, digital contexts, and educational differences.

Ethical Considerations

Participation in the study was entirely voluntary. Before questionnaire administration, the objectives of the study were explained to the students and school authorities. Participants were assured that their information would remain confidential, would be used solely for research purposes, and would be reported only in aggregate form. Scientific integrity, research honesty, and confidentiality were observed throughout data collection, analysis, and reporting.

Authors' Contributions

Author 1: Conceptualization, data collection, literature review, initial preparation of the research instrument, data curation, and preparation of the original draft.

Author 2: Conceptualization, theoretical framework development, methodology, supervision, statistical analysis and interpretation, critical revision of the manuscript, and final approval of the article.

Author 3: Literature review, data curation, and preparation of the original draft.

Conflicts of Interest

The authors declare no financial, professional, or personal conflicts of interest that could have influenced the research reported in this article.

Author's ORCID

Mohammad Ghadimparast Biria Abateri: <https://orcid.org/0009-0009-2739-3469>

Mohammad Reza Eghdami: <https://orcid.org/0000-0001-8396-737X>

Ali Yaghoubi Choobari: <https://orcid.org/0000-0003-4839->

References

- Bahrami G, Khademian, Ph. D. T. Leisure Time Activities among Tehrani High School Students with an Emphasis on the Role of Family. QJFR 2012; 9 (3) :89-119 . URL: <http://qjfr.ir/article-1-130-fa.html> [In Persian]
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. *American Sociological Review*, 47(2), 189–201. <https://doi.org/10.2307/2094962>
- Ebrahimi, Gh.A., Razeghi, N., & Moslemi Petrodi, R. (2012). Social Factors Affecting Leisure A Case Study of the 15–64-Year-Old in The City of Jouybar, Mazandaran, Iran. *Journal Of Applied Sociology*, 22(4 (44)), 71-98. SID. <https://sid.ir/paper/154867/en> [In Persian]
- Fakouhi, N. (2004). *Urban anthropology*. Nashr-e Ney. [In Persian]
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2022). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Andover: Cengage Learning.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 597–605. [https://doi.org/10.1016/1054-139X\(91\)90007-K](https://doi.org/10.1016/1054-139X(91)90007-K)
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008). Parental mediation and children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581–599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Mohammadi, F., & Darzinejad, K. (2024). Young women's experiences of spending leisure time in the context of Instagram challenges. *Journal of Iranian Cultural Research*, 17(4), 95-124. <https://doi.org/10.22035/jicr.20243299.3579> [In Persian]
- Odgers, C. L., & Jensen, M. R. (2020). Annual research review: Adolescent mental health in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(3), 336–348. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13190>

- OECD. (2021). 21st-century children: Digital world and well-being. Paris: OECD Publishing.
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3(2), 173–182. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1>
- Pahlavan, M., & Barzegar, S. F. (2011). A study of preferences for leisure-time activities among female secondary school students in Amol County. *Journal of Sociological Studies of Youth*, 1(3), 53–66. <https://origin-ir.magiran.com/paper/1026717>
- Sami, E. Asadim A. and Ghahramani, F. (2025). An analysis of how teenagers and young people spend their leisure time and the factors affecting it in the urban textures of Ardabil. *Urban Space and Social Life*, 4(12), 61-76. doi: 10.22034/jprd.2024.62895.1114 [In Persian]
- Stebbins, R. A. (2015). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Steinberg, L. (2017). *Adolescence* (11th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
- Sullivan, A., & Brown, M. (2015). Reading for pleasure and academic achievement. *British Journal of Sociology of Education*, 36(6), 851–871. <https://doi.org/10.1002/berj.3180>
- Twenge, J. M., Martin, G. N., & Spitzberg, B. H. (2018). Trends in U.S. adolescents' media use, 1976–2016: The rise of digital media, the decline of television, and the (near) demise of print. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(4), 329–345. <http://dx.doi.org/10.1037/ppm0000203>
- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education—A tool on whose terms?* Paris: UNESCO.
- UNICEF. (2021). *The state of the world's children 2021: On my mind—Promoting, protecting and caring for children's mental health*. New York: UNICEF.

سبک‌های فراغتی نوجوانان در عصر دیجیتال: تبیین جامعه‌شناختی نقش سرمایه‌های خانوادگی و ارتباط با عملکرد تحصیلی

محمد قدیم‌پرست بی‌ریا اباتری^۱؛ محمد رضا اقدامی^{۲*}؛ علی یعقوبی چوبری^۳

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

۲- استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران. (نویسنده مسئول): mreghdami@guilan.ac.ir

۳- دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر به تبیین جامعه‌شناختی سبک‌های فراغتی نوجوانان در عصر دیجیتال و بررسی ارتباط آنها با سرمایه فرهنگی و اقتصادی خانواده و عملکرد تحصیلی پرداخته است. چارچوب نظری با بهره‌گیری از نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو، تبیین دی‌ماجیو از پیوند مشارکت فرهنگی با مزیت آموزشی و دیدگاه جامعه شبکه‌ای کاستلز تدوین شد.

روش و داده‌ها: این پژوهش پیمایشی و مقطعی بر روی ۳۲۱ دانش‌آموز دوره متوسطه شهرستان خمام، منتخب با نمونه‌گیری چندمرحله‌ای، انجام شد. داده‌های پرسشنامه محقق‌ساخته با تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) و چرخش واریماکس، همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه در SPSS 26 تحلیل شدند.

یافته‌ها: تحلیل مؤلفه‌های اصلی، پنج سبک فرهنگی - یادگیری، دیجیتال - ارتباطی، بدنی - ورزشی، رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی را شناسایی کرد که ۶۳.۷ درصد واریانس کل را تبیین کردند ($KMO=0.721$; $Bartlett's \chi^2(120)=1462.09$; $p<0.001$). سرمایه فرهنگی در مقایسه با سرمایه اقتصادی، ارتباط گسترده‌تر و منسجم‌تری با سبک‌های فراغتی داشت و فراغت فرهنگی - یادگیری، رسانه‌ای منفعل و بدنی - ورزشی را به‌طور معنادار پیش‌بینی کرد. فراغت دیجیتال - ارتباطی با سرمایه‌های خانوادگی رابطه معناداری نداشت و بیشتر با سن و محل سکونت مرتبط بود. در مدل چندمتغیره عملکرد تحصیلی، فراغت فرهنگی - یادگیری با معدل رابطه مستقل مثبت و فراغت پرخطر - هیجانی رابطه مستقل منفی داشت؛ سایر سبک‌ها سهم مستقل معناداری نداشتند.

بحث و نتیجه‌گیری: فراغت نوجوانان الگویی اجتماعی دارد و با تفاوت‌های آموزشی مرتبط است. کیفیت و جهت‌گیری فعالیت‌های فراغتی بیش از صرف دسترسی به زمان یا منابع مادی اهمیت دارد و بهره‌گیری مکمل از دیدگاه‌های سرمایه فرهنگی و جامعه شبکه‌ای می‌تواند تبیین دقیق‌تری از تفاوت‌های فراغتی نوجوانان فراهم سازد.

واژگان کلیدی: سبک‌های فراغتی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی، نوجوانان، عملکرد تحصیلی، فراغت دیجیتال.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۷/۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۵/۱۸

ارجاع: قدیم‌پرست بی‌ریا اباتری، م.، اقدامی، م.ر.، و یعقوبی چوبری، ع. (۱۴۰۵). سبک‌های فراغتی نوجوانان در عصر دیجیتال: تبیین جامعه‌شناختی نقش سرمایه‌های خانوادگی و ارتباط با عملکرد تحصیلی، *مطالعات اجتماعی ایران*، ۲۰(۱)، ۸۲-۱۱۱. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2097098.1991>

مقدمه و بیان مسأله

مقدمه: در دو دهه اخیر، گسترش فناوری‌های دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی و تغییر الگوهای تعاملات روزمره، تجربه فراغت نوجوانان را به‌طور چشمگیری دگرگون کرده است. فراغت دیگر صرفاً زمانی برای استراحت یا سرگرمی نیست، بلکه به عرصه‌ای برای شکل‌گیری هویت، یادگیری غیررسمی، ارتباط با همسالان، مصرف فرهنگی و بازتولید تفاوت‌های اجتماعی تبدیل شده است. در چنین شرایطی، فعالیت‌های فراغتی نوجوانان از مطالعه و ورزش تا حضور در شبکه‌های اجتماعی و مصرف رسانه‌ای، می‌توانند الگوهای نسبتاً پایداری را شکل دهند که در ادبیات جامعه‌شناختی از آن‌ها با عنوان «سبک‌های فراغتی» یاد می‌شود (Bourdieu, 1984; Castells, 2010; Stebbins, 2015).

نوجوانی مرحله‌ای است که در آن فرایندهای هویت‌یابی، جامعه‌پذیری، گسترش روابط همسالان و افزایش استقلال فردی با شدت بیشتری تجربه می‌شود. از این رو، شیوه گذران اوقات فراغت در این دوره تنها یک رفتار روزمره یا انتخاب شخصی نیست، بلکه بخشی از فرایند شکل‌گیری سبک زندگی و موقعیت‌یابی اجتماعی نوجوانان به شمار می‌آید. نوجوانان از طریق فعالیت‌های فراغتی، مهارت‌های فرهنگی و اجتماعی می‌آموزند، شبکه‌های ارتباطی خود را گسترش می‌دهند و به منابع مختلف اطلاعاتی، آموزشی و فرهنگی دسترسی پیدا می‌کنند. بنابراین، مطالعه الگوها و سبک‌های گذران اوقات فراغت نوجوانان — یعنی نحوه توزیع فعالیت‌های آنان میان اشکال فرهنگی، آموزشی، ورزشی، رسانه‌ای، ارتباطی و سایر فعالیت‌های فراغتی — می‌تواند تصویری روشن‌تر از پیوند میان خانواده، فرهنگ، فناوری و تفاوت‌های اجتماعی ارائه دهد.

با وجود گسترش پژوهش‌ها درباره فراغت نوجوانان، تفاوت قابل‌توجهی در الگوهای گذران اوقات فراغت آنان مشاهده می‌شود؛ تفاوتی که نمی‌توان آن را صرفاً به میزان زمان آزاد یا انتخاب فردی نسبت داد. مطالعات نشان داده‌اند که منابع اقتصادی و فرهنگی خانواده، تحصیلات والدین، زمینه‌های جامعه‌پذیری و دسترسی به فرصت‌های فرهنگی می‌توانند با نوع مشارکت فراغتی نوجوانان مرتبط باشند (Bourdieu, 1984; Lareau, 2011). هم‌زمان، گسترش رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی نیز عرصه‌های تازه‌ای برای یادگیری، ارتباط و سرگرمی ایجاد کرده و بر تنوع تجربه‌های فراغتی نوجوانان افزوده است (Odgers & Jensen, 2020; Orben & Przybylski, 2019). از این رو، مسئله جامعه‌شناختی مهم صرفاً چگونگی گذران اوقات فراغت نوجوانان نیست، بلکه فهم تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی آنان و ارتباط این تفاوت‌ها با منابع خانوادگی و زمینه اجتماعی است.

در این میان، فناوری‌های دیجیتال نقش مهمی در بازآرایی تجربه فراغت داشته‌اند. اینترنت، تلفن‌های هوشمند و شبکه‌های اجتماعی مرز میان آموزش، سرگرمی، ارتباطات اجتماعی و مصرف فرهنگی را کمرنگ کرده‌اند و بخش مهمی از زندگی روزمره نوجوانان را به محیط‌های آنلاین منتقل ساخته‌اند (Castells, 2010; Odgers & Jensen, 2020). با این حال، گسترش فناوری به معنای یکسان شدن تجربه فراغت در میان همه نوجوانان نیست. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که پیامدهای استفاده از رسانه‌های دیجیتال به نوع استفاده، زمینه اجتماعی، منابع خانوادگی و کیفیت فعالیت‌های آنلاین وابسته است (Orben & Przybylski, 2019; Twenge et al., 2018).

برای فهم این تفاوت‌ها، نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو چارچوبی مهم فراهم می‌کند. بوردیو نشان می‌دهد که سلیقه‌ها، ترجیحات و شیوه‌های زندگی افراد در بستر سرمایه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی شکل می‌گیرند و خانواده از طریق انتقال عادت‌ها، ذائقه‌ها و

شیوه‌های ارزیابی فرهنگی، در شکل‌گیری هابیتوس فرزندان نقش دارد (Bourdieu, 1984, 1986). از این منظر، سبک‌های فراغتی نوجوانان را نمی‌توان صرفاً حاصل انتخاب فردی دانست، بلکه باید آن‌ها را در پیوند با منابع خانوادگی، فرصت‌های ساختاری و زمینه‌های اجتماعی تحلیل کرد.

مطالعات تجربی نیز اهمیت سرمایه فرهنگی را در شکل‌دهی به مشارکت فرهنگی و موفقیت آموزشی نشان داده‌اند. دی‌ماجیو (۱۹۸۲) نشان داد که سرمایه فرهنگی می‌تواند به مزیت آموزشی تبدیل شود و لارو (۲۰۱۱) نیز توضیح داد که خانواده‌های برخوردار از سرمایه فرهنگی بیشتر، معمولاً فرصت‌های آموزشی، فرهنگی و فوق‌برنامه گسترده‌تری برای فرزندان خود فراهم می‌کنند. در ایران نیز پژوهش‌هایی درباره اوقات فراغت نوجوانان و جوانان انجام شده است و نقش متغیرهایی مانند جنس، وضعیت اقتصادی خانواده، تحصیلات والدین و دسترسی به امکانات فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است (Bahrami & Khademian, 2012; Ebrahimi et al., 2011; Motamedi-Mehr & Vaghef-Koudehi, 2009; Pahlavan & Barzegar, 2011). با این حال، بخش مهمی از این مطالعات بیشتر توصیفی بوده‌اند و کمتر به تبیین جامعه‌شناختی سبک‌های فراغتی در پیوند با سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی و عملکرد تحصیلی پرداخته‌اند. افزون بر این، اغلب این مطالعات روابط میان متغیرها را به صورت دوجانبه بررسی کرده‌اند و کمتر تلاش شده است نقش هم‌زمان سرمایه‌های خانوادگی، سبک‌های فراغتی و پیامدهای آموزشی در قالب یک مدل مفهومی واحد آزمون شود.

بیان مسئله: تحولات اجتماعی و فناورانه سال‌های اخیر باعث شده است که فراغت نوجوانان به یکی از عرصه‌های مهم مطالعه در جامعه‌شناسی آموزش، جامعه‌شناسی فرهنگ و مطالعات نوجوانی تبدیل شود. در حالی که در نگاه سنتی، فراغت بیشتر به عنوان زمانی آزاد برای استراحت یا سرگرمی در نظر گرفته می‌شد، در رویکردهای جدید، فراغت بخشی از فرایند جامعه‌پذیری، شکل‌گیری هویت، بازتولید سرمایه فرهنگی و حتی تولید نابرابری‌های آموزشی تلقی می‌شود (Bourdieu, 1984; Stebbins, 2015). بنابراین، پرسش اصلی دیگر فقط این نیست که نوجوانان اوقات فراغت خود را چگونه می‌گذرانند، بلکه باید پرسید این الگوها چگونه شکل می‌گیرند و چه پیامدهایی برای زندگی آموزشی و اجتماعی آنان دارند.

از منظر نظریه سرمایه فرهنگی، خانواده نقش مهمی در جهت‌دهی به ترجیحات و انتخاب‌های فراغتی نوجوانان دارد. خانواده‌ها تنها امکانات مادی را در اختیار فرزندان قرار نمی‌دهند، بلکه از طریق انتقال ذائقه‌ها، نگرش‌ها، عادت‌های فرهنگی و انتظارات آموزشی، زمینه‌گرایش نوجوانان به برخی فعالیت‌ها و فاصله گرفتن از برخی دیگر را فراهم می‌کنند (Bourdieu, 1986; Lareau, 2011). بر این اساس، انتظار می‌رود نوجوانانی که در خانواده‌هایی با سرمایه فرهنگی بالاتر رشد می‌کنند، بیشتر به فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی، هنری و توسعه‌بخش گرایش داشته باشند؛ در حالی که محدودیت در منابع فرهنگی و فرصت‌های خانوادگی می‌تواند به الگوهای متفاوتی از فراغت منجر شود.

در کنار این مسئله، گسترش جامعه شبکه‌ای نیز شرایط تازه‌ای برای تجربه فراغت ایجاد کرده است. بسیاری از فعالیت‌های فراغتی نوجوانان امروز در بستر رسانه‌های دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات آنلاین شکل می‌گیرد. با وجود این، دسترسی به فناوری الزاماً به معنای استفاده یکسان یا پیامدهای مشابه نیست. برخی نوجوانان از فضای دیجیتال برای یادگیری و ارتباطات سازنده استفاده می‌کنند، در حالی که برای برخی دیگر، این فضا بیشتر با مصرف رسانه‌ای منفعل، سرگرمی یا فعالیت‌های هیجان‌جویانه همراه است.

(Castells, 2010; Odgers & Jensen, 2020). بنابراین، تحلیل فراغت نوجوانان در عصر دیجیتال نیازمند توجه هم‌زمان به سرمایه‌های خانوادگی و بسترهای فناورانه معاصر است.

مرور ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات پیشین معمولاً یکی از این ابعاد را به‌صورت جداگانه بررسی کرده‌اند. برخی پژوهش‌ها بر نقش سرمایه فرهنگی در موفقیت آموزشی تمرکز داشته‌اند، برخی دیگر الگوهای فراغتی نوجوانان را توصیف کرده‌اند و گروهی نیز پیامدهای استفاده از رسانه‌های دیجیتال را مطالعه کرده‌اند. با این حال، پژوهش‌هایی که بتوانند رابطه میان سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی، سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی را در قالب یک مدل تحلیلی واحد بررسی کنند، به‌ویژه در میان نوجوانان ایرانی، همچنان محدود هستند.

بر این اساس، مسئله محوری پژوهش حاضر وجود تفاوت در الگوها و سبک‌های گذران اوقات فراغت نوجوانان و ضرورت تبیین اجتماعی این تفاوت‌هاست. نوجوانانی که در یک محیط آموزشی یا جغرافیایی نسبتاً مشترک زندگی می‌کنند، لزوماً شیوه‌های مشابهی برای گذران اوقات فراغت ندارند و فعالیت‌های آنان می‌تواند از الگوهای فرهنگی و یادگیری تا فعالیت‌های ورزشی، رسانه‌ای، دیجیتال و پرخطر متفاوت باشد. از منظر جامعه‌شناختی، این ناهمگونی را نمی‌توان صرفاً حاصل ترجیحات فردی دانست؛ زیرا منابع فرهنگی و اقتصادی خانواده و زمینه‌های اجتماعی و فناورانه می‌توانند با فرصت‌ها و ترجیحات فراغتی نوجوانان ارتباط داشته باشند (Bourdieu, 1984, 1986; Lareau, 2011; Castells, 2010). از این مسئله، پرسش اصلی پژوهش حاضر ناشی می‌شود: سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده چه ارتباطی با تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان در شهر خمام دارند و این سبک‌ها چگونه با عملکرد تحصیلی آنان مرتبط‌اند؟ تمرکز پژوهش بر دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان خمام است؛ از این‌رو، یافته‌های حاصل در درجه نخست ناظر بر همین زمینه اجتماعی و جغرافیایی‌اند و تفسیر آنها باید با توجه به ویژگی‌های این بافت صورت گیرد. پاسخ به این پرسش می‌تواند به فهم جامعه‌شناختی فراغت نوجوانان و ارتباط آن با منابع خانوادگی و تجربه آموزشی آنان کمک کند.

خلا پژوهش و نوآوری پژوهش: مرور ادبیات نشان می‌دهد که مطالعات پیشین، هرچند به ابعادی مانند الگوهای فراغتی نوجوانان، سرمایه‌های خانوادگی، رسانه‌های دیجیتال و عملکرد تحصیلی پرداخته‌اند، اغلب این موضوعات را به‌صورت جداگانه بررسی کرده‌اند. در پژوهش‌های داخلی نیز طی سال‌های اخیر توجه به اوقات فراغت نوجوانان و جوانان، نقش محیط‌های شهری و گسترش اشکال دیجیتال فراغت افزایش یافته است. برای نمونه، سامی، اسدی و قهرمانی (۱۴۰۴) عوامل مؤثر بر نحوه گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان را در بافت‌های شهری بررسی کرده‌اند و وروانی فراهانی (۱۴۰۴) به ارتباط شبکه‌های اجتماعی با نحوه گذراندن اوقات فراغت دانش‌آموزان پرداخته است. همچنین، محمدی و درزی‌نژاد (۱۴۰۳) نشان داده‌اند که شبکه‌های اجتماعی، به‌ویژه اینستاگرام، می‌توانند تجربه فراغت جوانان را به عرصه‌ای فراتر از سرگرمی صرف تبدیل کنند. با وجود این، در بخش مهمی از پژوهش‌های داخلی، تمرکز بر توصیف الگوهای فراغتی، محیط‌های دیجیتال یا تفاوت‌های جمعیت‌شناختی بوده و بررسی هم‌زمان سرمایه فرهنگی و اقتصادی خانواده، سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی نوجوانان کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

نوآوری پژوهش حاضر در سه سطح قابل طرح است. نخست، با بهره‌گیری هم‌زمان از دو دیدگاه نظری مکمل، یعنی نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو و نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز، تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان از دو زاویه مرتبط بررسی می‌شود:

نقش منابع فرهنگی و اقتصادی خانواده و زمینه شبکه‌ای و دیجیتالی‌ای که فراغت نوجوانان در آن تجربه می‌شود. دوم، سبک‌های فراغتی نه بر اساس طبقه‌بندی‌های از پیش تعیین‌شده، بلکه از طریق تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) و بر پایه ساختار تجربی داده‌ها شناسایی می‌شوند. سوم، رابطه سرمایه فرهنگی و اقتصادی خانواده، سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی در قالب یک مدل تحلیلی واحد بررسی می‌شود. این رویکرد امکان ارائه تصویری منسجم‌تر از ارتباط منابع خانوادگی با تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان و نیز ارتباط این سبک‌ها با عملکرد تحصیلی را فراهم می‌کند.

ملاحظات نظری

فراغت به مثابه عرصه‌ای اجتماعی: در رویکردهای کلاسیک، فراغت عمدتاً در نسبت با زمان آزاد و فعالیت‌هایی مانند استراحت، سرگرمی و بازیابی توان فرد تعریف می‌شد؛ اما در رویکردهای جامعه‌شناختی، فراغت صرفاً بخشی از زمان خارج از کار یا مجموعه‌ای از انتخاب‌های فردی نیست، بلکه عرصه‌ای اجتماعی است که در آن ذائقه‌ها، شیوه‌های مصرف فرهنگی و سبک‌های زندگی با موقعیت و منابع اجتماعی افراد پیوند می‌یابند (Bourdieu, 1984; Stebbins, 2015). از این منظر، تفاوت در شیوه‌های گذران اوقات فراغت نوجوانان را نیز می‌توان در ارتباط با زمینه‌های اجتماعی آنان، از جمله خانواده، روابط همسالان، محیط آموزشی و دسترسی به منابع فرهنگی و اقتصادی تحلیل کرد (Lareau, 2011).

نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو یکی از مهم‌ترین چارچوب‌ها برای تبیین تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی است. بوردیو نشان می‌دهد که سلیقه‌ها، ترجیحات و شیوه‌های زندگی افراد در بستر سرمایه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی شکل می‌گیرند و خانواده از طریق انتقال ذائقه‌ها، عادت‌ها و الگوهای ارزیابی فرهنگی، هابیتوس فرزندان را شکل می‌دهد (Bourdieu, 1984, 1986). بر این اساس، انتخاب‌های فراغتی نوجوانان را نمی‌توان صرفاً نتیجه علاقه فردی دانست؛ این انتخاب‌ها در بسیاری از موارد بازتاب تجربه‌های خانوادگی، فرصت‌های ساختاری و سرمایه‌های فرهنگی درونی شده‌اند.

در این چارچوب، سبک‌های فراغتی را می‌توان یکی از نموده‌های هابیتوس در زندگی روزمره دانست؛ یعنی الگوهایی از فعالیت‌ها و ترجیحات که از منظر نظری با منابع خانوادگی و تجربه‌های اجتماعی افراد پیوند دارند و می‌توانند با فرایندهای بازتولید تفاوت‌های فرهنگی و آموزشی مرتبط باشند. بنابراین انتظار می‌رود نوجوانانی که از سرمایه فرهنگی بیشتری برخوردارند، گرایش بیشتری به فعالیت‌های فرهنگی، آموزشی و توسعه‌بخش داشته باشند؛ در حالی که محدودیت منابع فرهنگی می‌تواند به شکل‌گیری الگوهای متفاوتی از گذران فراغت منجر شود.

سرمایه فرهنگی، سبک‌های فراغتی و موفقیت آموزشی: اگر بوردیو سرمایه فرهنگی را یکی از سازوکارهای بازتولید نابرابری اجتماعی می‌داند، دی‌ماجیو نشان می‌دهد که این سرمایه چگونه می‌تواند در محیط آموزشی به مزیت تحصیلی تبدیل شود. از دیدگاه دی‌ماجیو (۱۹۸۲)، مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی، هنری، مطالعاتی و آموزشی، مهارت‌ها و شایستگی‌هایی را تقویت می‌کند که در نظام مدرسه ارزشمند تلقی می‌شوند. بنابراین، سرمایه فرهنگی فقط یک ویژگی خانوادگی نیست، بلکه از طریق الگوهای زندگی روزمره و به‌ویژه سبک‌های فراغتی، می‌تواند به عملکرد تحصیلی پیوند بخورد.

سرمایه فرهنگی فقط یک ویژگی خانوادگی نیست، بلکه از طریق الگوهای زندگی روزمره و به‌ویژه سبک‌های فراغتی، می‌تواند به عملکرد تحصیلی پیوند بخورد. در سطح نظری، سبک‌های فراغتی را می‌توان یکی از عرصه‌هایی دانست که در آن منابع خانوادگی و

تجربه‌های آموزشی نوجوانان با یکدیگر پیوند پیدا می‌کنند. نوجوانانی که بخشی از زمان فراغت خود را صرف مطالعه، فعالیت‌های فرهنگی، ورزش سازمان‌یافته یا فعالیت‌های آموزشی می‌کنند، فرصت بیشتری برای انباشت سرمایه فرهنگی، توسعه مهارت‌های شناختی و تقویت خودتنظیمی به دست می‌آورند.

مطالعات تجربی نیز این پیوند را تأیید کرده‌اند. لارو (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که خانواده‌های برخوردار از سرمایه فرهنگی بالاتر، از طریق برنامه‌ریزی فعالیت‌های فوق‌برنامه، نظارت بر زمان آزاد فرزندان و فراهم کردن فرصت‌های فرهنگی، زمینه انباشت تدریجی سرمایه فرهنگی را فراهم می‌کنند. در ایران نیز پژوهش‌های مرتبط با فراغت نوجوانان نشان داده‌اند که الگوهای گذران اوقات فراغت می‌توانند بر حسب جنس، وضعیت اقتصادی خانواده، تحصیلات والدین و دسترسی به امکانات فرهنگی متفاوت باشند (Bahrami & Khademian, 2012; Ebrahimi et al., 2011; Motamedi-Mehr & Vaghef-Koudehi, 2009; Pahlavan & Barzegar, 2011). با این حال، بخش مهمی از این مطالعات بیشتر توصیفی بوده‌اند و کمتر به تبیین سبک‌های فراغتی در قالب یک مدل جامعه‌شناختی پرداخته‌اند.

جامعه شبکه‌ای و بازاریابی فراغت نوجوانان: تحولات فناورانه دهه‌های اخیر نشان داده است که شکل‌گیری ترجیحات و سبک‌های زندگی نوجوانان دیگر فقط در بستر خانواده، مدرسه و نهادهای سنتی جامعه‌پذیری رخ نمی‌دهد. اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیجیتال، عرصه‌های تازه‌ای برای یادگیری، ارتباط، سرگرمی، مصرف فرهنگی و تولید محتوا ایجاد کرده‌اند. در نظریه جامعه شبکه‌ای، کاستلز استدلال می‌کند که فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی تنها ابزار انتقال اطلاعات نیستند، بلکه منطق سازمان‌یابی روابط اجتماعی، تولید دانش و تجربه هویت را نیز دگرگون می‌کنند (Castells, 2010).

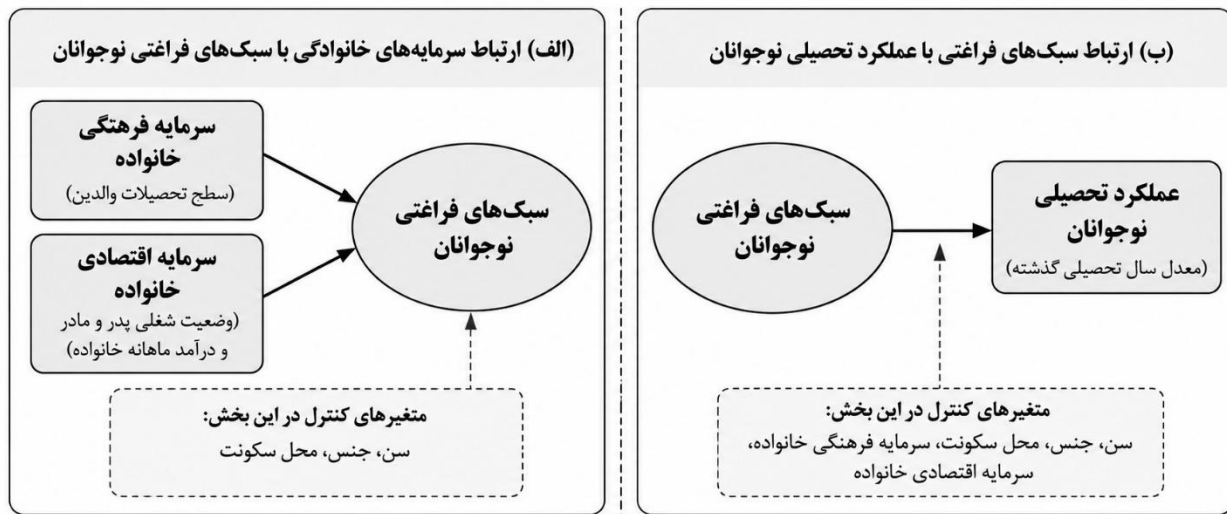
بر این اساس، فراغت دیجیتال را باید یکی از ابعاد اصلی تجربه زیسته نوجوانان در جامعه معاصر دانست. با این حال، گسترش فناوری به معنای حذف نقش سرمایه فرهنگی نیست. پژوهش‌های جدید نشان می‌دهند که پیامدهای استفاده از رسانه‌های دیجیتال به نوع استفاده، زمینه اجتماعی و کیفیت فعالیت‌های آنلاین وابسته است؛ بنابراین فناوری‌های دیجیتال ذاتاً فرصت یا تهدید نیستند، بلکه آثار آن‌ها در پیوند با منابع خانوادگی، شبکه همسالان و شیوه استفاده نوجوانان معنا پیدا می‌کند (Odgers & Jensen, 2020; Orben & Przybylski, 2019; Twenge et al., 2018).

از این منظر، جامعه شبکه‌ای را نمی‌توان جایگزین سرمایه فرهنگی دانست؛ بلکه باید آن را بستری تلقی کرد که در آن سرمایه فرهنگی و اقتصادی خانواده به شیوه‌های تازه‌ای بازتولید یا بازاریابی می‌شود. برخی نوجوانان از فضای دیجیتال برای یادگیری، ارتباطات سازنده و توسعه مهارت‌های فردی استفاده می‌کنند، در حالی که برای برخی دیگر، این فضا بیشتر با مصرف رسانه‌ای منفعل یا فعالیت‌های هیجان‌جویانه همراه است. بنابراین، تحلیل سبک‌های فراغتی نوجوانان در عصر دیجیتال می‌تواند از دو زاویه نظری مکمل بهره گیرد. نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو امکان توجه به ارتباط منابع خانوادگی با ترجیحات و تفاوت‌های فراغتی را فراهم می‌کند، در حالی که دیدگاه جامعه شبکه‌ای کاستلز به فهم بستر فناورانه و شبکه‌ای‌ای کمک می‌کند که بخش مهمی از تجربه فراغت نوجوانان معاصر در آن رخ می‌دهد. در ایران نیز پژوهش‌هایی درباره الگوهای گذران اوقات فراغت نوجوانان و عوامل اجتماعی و خانوادگی مرتبط با آن انجام شده است (پهلوان و برزیکر، ۱۳۹۰؛ بهرامی و خادمیان، ۱۳۹۱؛ ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۰). این مطالعات زمینه مهمی برای فهم اجتماعی فراغت نوجوانان فراهم کرده‌اند.

مرور ادبیات نشان می‌دهد که مطالعات مربوط به فراغت نوجوانان را می‌توان در چند جهت عمده مشاهده کرد: بخشی از پژوهش‌ها بر الگوهای گذران اوقات فراغت و تفاوت‌های اجتماعی و جمعیت‌شناختی تمرکز داشته‌اند (Khademian & Bahrami, 2012; Motamedi-Mehr & Vaghef-Koudehi, 2009)؛ گروهی دیگر، با الهام از رویکرد سرمایه فرهنگی، ارتباط منابع و تجربه‌های خانوادگی را با مشارکت فرهنگی و پیامدهای آموزشی بررسی کرده‌اند (DiMaggio, 1982; Lareau, 2011)؛ و مطالعات جدیدتر به نقش محیط‌های دیجیتال و کیفیت استفاده از رسانه‌های آنلاین در تجربه نوجوانان توجه کرده‌اند (Orben & Przybylski, 2019; Odgers & Jensen, 2020). با وجود ارزش این مطالعات، بررسی هم‌زمان منابع خانوادگی، تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی، زمینه دیجیتال و ارتباط سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی، به‌ویژه در مطالعات مربوط به نوجوانان ایرانی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. مرور ادبیات نشان می‌دهد که سه جریان اصلی در مطالعه فراغت نوجوانان وجود دارد: نخست، مطالعاتی که الگوهای گذران اوقات فراغت و تفاوت‌های جمعیت‌شناختی را توصیف کرده‌اند؛ دوم، پژوهش‌هایی که نقش سرمایه فرهنگی و اقتصادی خانواده را در ترجیحات فرهنگی و موفقیت آموزشی بررسی کرده‌اند؛ و سوم، مطالعاتی که به پیامدهای رسانه‌های دیجیتال و فراغت آنلاین پرداخته‌اند.

مدل مفهومی پژوهش: مدل مفهومی پژوهش حاضر بر پایه نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو (۱۹۸۴، ۱۹۸۶)، تبیین دی‌ماجیو (۱۹۸۲) از نقش سرمایه فرهنگی در موفقیت آموزشی و نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز (۲۰۱۰) طراحی شده است. با این حال، مدل مفهومی تنها شامل متغیرهایی است که در این پژوهش به صورت تجربی اندازه‌گیری و آزمون شده‌اند. از این رو، مفاهیمی مانند هابیتوس و جامعه شبکه‌ای به عنوان سازوکارهای نظری تبیین‌کننده روابط میان متغیرها در نظر گرفته شده‌اند و به صورت متغیر مستقل وارد مدل آماری نشده‌اند.

بر اساس این مدل، سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده به‌عنوان متغیرهای تبیین‌کننده تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان در نظر گرفته شده‌اند. در سطح دیگری از تحلیل، ارتباط سبک‌های فراغتی شناسایی شده با عملکرد تحصیلی بررسی می‌شود. بنابراین، مدل حاضر مدعی آزمون یک سازوکار میانجی نیست، بلکه دو مجموعه رابطه تجربی مرتبط را بررسی می‌کند: نخست، ارتباط سرمایه‌های خانوادگی با سبک‌های فراغتی و دوم، ارتباط سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی. در این پژوهش، سبک‌های فراغتی بر اساس نتایج تحلیل عاملی اکتشافی در پنج بعد شامل فراغت فرهنگی - یادگیری، دیجیتال - ارتباطی، بدنی - ورزشی، رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی سازمان یافته‌اند.



شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش: دو مجموعه رابطه تجربی متمایز شامل (الف) ارتباط سرمایه‌های خانوادگی با سبک‌های فراغتی نوجوانان و (ب) ارتباط سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی

همان‌گونه که در شکل ۱ مشاهده می‌شود، مدل مفهومی پژوهش از دو مجموعه رابطه تجربی متمایز تشکیل شده است. در بخش نخست، ارتباط سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده با تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان بررسی می‌شود. سرمایه فرهنگی خانواده در پژوهش حاضر با تمرکز بر بعد نهادینه‌شده آن و بر اساس سطح تحصیلات والدین سنجیده شده است و سرمایه اقتصادی خانواده نیز بر پایه وضعیت شغلی پدر و مادر و درآمد ماهانه خانوادگی عملیاتی شده است. در بخش دوم، ارتباط سبک‌های فراغتی شناسایی‌شده با عملکرد تحصیلی نوجوانان بررسی می‌شود. این دو بخش به‌عنوان دو مجموعه رابطه تجربی مرتبط اما متمایز تحلیل می‌شوند و پژوهش حاضر هیچ اثر غیرمستقیم یا نقش میانجی برای سبک‌های فراغتی میان سرمایه‌های خانوادگی و عملکرد تحصیلی فرض یا آزمون نمی‌کند. دیدگاه جامعه شبکه‌ای کاستل نیز در این پژوهش برای تفسیر بستر دیجیتال و شبکه‌ای تجربه فراغت نوجوانان به کار گرفته شده است و به‌عنوان متغیری مستقل در مدل آماری اندازه‌گیری یا آزمون نشده است. بر اساس چارچوب نظری پژوهش، انتظار می‌رود سرمایه فرهنگی خانواده در مقایسه با سرمایه اقتصادی ارتباط منسجم‌تری با تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان داشته باشد.

بر پایه نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو، انتظار می‌رود تفاوت در منابع فرهنگی خانواده با تفاوت در ترجیحات و سبک‌های فراغتی نوجوانان ارتباط داشته باشد؛ در حالی که سرمایه اقتصادی، از طریق تفاوت در دسترسی به امکانات و فرصت‌های فراغتی، می‌تواند با برخی از این سبک‌ها مرتبط باشد. در عین حال، بر مبنای تبیین دی‌ماجیو از پیوند سرمایه فرهنگی با موفقیت آموزشی، انتظار می‌رود سبک‌های فراغتی فرهنگی - یادگیری با عملکرد تحصیلی بالاتر ارتباط داشته باشند، در حالی که سبک‌های فراغتی منفعل یا پرخطر می‌توانند با عملکرد تحصیلی پایین‌تر همراه باشند. از این منظر، فرضیه‌های پژوهش نه صرفاً از متغیرهای موجود در مدل، بلکه از روابط مورد انتظار بر پایه چارچوب نظری استخراج می‌شوند.

فرضیه‌های پژوهش: بر اساس استدلال‌های ارائه‌شده در چارچوب نظری و روابط ترسیم‌شده در مدل مفهومی، فرضیه‌های زیر برای آزمون تجربی تدوین شدند. مفاهیمی مانند هابیتوس و جامعه شبکه‌ای در تفسیر نظری روابط مورد استفاده قرار گرفته‌اند، اما از آنجا که

مستقیماً اندازه‌گیری نشده‌اند، موضوع فرضیه مستقلی قرار نگرفتند. سرمایه اقتصادی، از طریق تفاوت در دسترسی به امکانات و فرصت‌های فراغتی، می‌تواند با برخی از این سبک‌ها مرتبط باشد.

- سرمایه فرهنگی خانواده با سبک‌های فراغتی نوجوانان رابطه معناداری دارد.
- سرمایه اقتصادی خانواده با سبک‌های فراغتی نوجوانان رابطه معناداری دارد.
- سرمایه فرهنگی خانواده، در مقایسه با سرمایه اقتصادی، قدرت تبیین بیشتری برای سبک‌های فراغتی نوجوانان دارد.
- سبک‌های فراغتی توسعه‌بخش (فرهنگی - یادگیری و بدنی - ورزشی) با عملکرد تحصیلی رابطه مثبت و معناداری دارند.
- سبک‌های فراغتی رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی با عملکرد تحصیلی رابطه منفی و معناداری دارند.

روش و داده‌های پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، پیمایشی با رویکرد توصیفی - تحلیلی است. با توجه به مقطعی بودن طرح پژوهش، روابط میان متغیرها به صورت همبستگی و سهم تبیینی آماری تفسیر می‌شوند و از نتایج حاضر نمی‌توان درباره جهت علی روابط استنباط کرد. هدف اصلی پژوهش، تبیین تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان بر حسب سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده و بررسی ارتباط این سبک‌ها با عملکرد تحصیلی است. از آنجا که سبک‌های فراغتی به عنوان سازه‌ای چندبعدی در نظر گرفته شدند، پژوهش صرفاً به توصیف فعالیت‌های فراغتی محدود نشد، بلکه با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، الگوهای نهفته فراغت از داده‌های تجربی استخراج گردید. سپس روابط میان متغیرها با استفاده از تحلیل همبستگی و رگرسیون چندمتغیره آزمون شد تا علاوه بر شناسایی روابط، قدرت تبیینی سرمایه‌های خانوادگی نیز ارزیابی شود.

جامعه آماری پژوهش شامل ۱۸۳۲ دانش‌آموز دوره متوسطه شهرستان خمام در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ بود. بر اساس جدول کرجسی و مورگان، حجم نمونه مورد نیاز ۳۲۱ نفر تعیین شد و نمونه از میان دانش‌آموزان مدارس شهرستان انتخاب گردید. با توجه به حجم نمونه و تعداد متغیرهای پژوهش، نسبت نمونه به متغیرها در محدوده توصیه‌شده برای تحلیل عاملی قرار داشت و از کفایت لازم برای برآوردهای پایدار برخوردار بود (Hair et al., 2022).

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته بود که بر پایه مرور ادبیات، مطالعات داخلی و خارجی و مبانی نظری پژوهش تدوین شد. نسخه اولیه پرسشنامه پس از ارزیابی توسط اعضای هیئت علمی حوزه جامعه‌شناسی و علوم تربیتی، از نظر شفافیت، تناسب گویه‌ها و پوشش مفهومی بازنگری و اصلاح شد. گویه‌های اولیه بر اساس مرور نظام‌مند ادبیات پژوهش و ابزارهای به‌کاررفته در مطالعات پیشین تدوین شدند و پس از بررسی روایی محتوایی، نسخه نهایی پرسشنامه تهیه شد. پرسشنامه شامل سه بخش بود: اطلاعات جمعیت‌شناختی و خانوادگی، گویه‌های فعالیت‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی بر اساس معدل سال تحصیلی گذشته.

عملیاتی‌سازی متغیرها: سرمایه فرهنگی خانواده در این پژوهش با تمرکز بر بعد نهادینه‌شده آن عملیاتی شد. برای این منظور، سطح تحصیلات پدر و مادر به عنوان شاخص‌های قابل مشاهده این بعد در نظر گرفته شد و پس از استانداردسازی، میانگین نمرات استانداردشده تحصیلات والدین به عنوان شاخص سرمایه فرهنگی خانواده محاسبه شد. بنابراین، شاخص حاضر نماینده همه ابعاد سرمایه فرهنگی در

معنای گسترده‌ی بوردیویی نیست و عمدتاً بعد نهادینه‌شده آن را بازنمایی می‌کند؛ ابعادی مانند سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته و مشارکت‌های فرهنگی خانوادگی به‌طور مستقیم اندازه‌گیری نشده‌اند.

سرمایه اقتصادی خانواده با استفاده از سه شاخص وضعیت شغلی پدر، وضعیت شغلی مادر و درآمد ماهانه خانواده عملیاتی شد. این شاخص بیش از آنکه بیانگر ثروت یا دارایی انباشته خانوار باشد، موقعیت اقتصادی جاری خانواده را تقریب می‌زند. به‌منظور قرارگرفتن این شاخص‌ها در مقیاسی قابل مقایسه، مقادیر هر یک استانداردسازی و سپس میانگین نمرات استاندارد شده آنها به‌عنوان شاخص ترکیبی سرمایه اقتصادی خانواده محاسبه شد. نمره بالاتر در این شاخص بیانگر موقعیت اقتصادی بالاتر خانواده بود.

سبک‌های فراغتی، متغیر محوری پژوهش، از طریق تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) با چرخش واریماکس و بر اساس ساختار همبستگی میان فعالیت‌های فراغتی دانش‌آموزان استخراج شدند؛ بنابراین، دسته‌بندی سبک‌ها مبتنی بر ساختار تجربی داده‌ها بود، نه طبقه‌بندی‌های از پیش تعیین‌شده.

عملکرد تحصیلی بر اساس معدل سال تحصیلی گذشته اندازه‌گیری شد. همچنین جنس، سن و محل سکونت به‌عنوان متغیرهای کنترل در تحلیل‌های رگرسیونی وارد مدل شدند. در داده‌های پژوهش، جنس به‌صورت پسر=۱ و دختر=۲ و محل سکونت به‌صورت روستا=۱ و شهر=۲ کدگذاری شده بود؛ بنابراین، علامت ضرایب رگرسیونی این متغیرها با توجه به جهت این کدگذاری تفسیر شد.

جدول ۱. تعریف عملیاتی متغیرها و شیوه اندازه‌گیری آنها

متغیر	شاخص اندازه‌گیری	نقش در مدل	شیوه اندازه‌گیری / منبع داده
سرمایه فرهنگی خانواده (بعد نهادینه‌شده)	میانگین نمرات استاندارد شده تحصیلات پدر و مادر	مستقل	پرسشنامه محقق‌ساخته
سرمایه اقتصادی خانواده	میانگین نمرات استاندارد شده وضعیت شغلی پدر، وضعیت شغلی مادر و درآمد ماهانه خانواده	مستقل	پرسشنامه محقق‌ساخته
سبک‌های فراغتی	پنج مؤلفه استخراج شده از تحلیل مؤلفه‌های اصلی	متغیر تبیین‌شونده در مدل‌های سرمایه‌های خانوادگی / پیش‌بین عملکرد تحصیلی	گویه‌های فعالیت‌های فراغتی؛ PCA با چرخش واریماکس
عملکرد تحصیلی	معدل سال تحصیلی گذشته	وابسته	خوداظهاری دانش‌آموز بر اساس معدل سال گذشته
جنس	دختر / پسر	کنترل	پرسشنامه (اسمی)
سن	سن بر حسب سال	کنترل	پرسشنامه (فاصله‌ای)
محل سکونت	شهر / روستا	کنترل	پرسشنامه (اسمی)

روایی و پایایی ابزار: برای بررسی روایی محتوایی، نسخه اولیه پرسشنامه در اختیار تعدادی از اعضای هیئت علمی حوزه جامعه‌شناسی و علوم تربیتی قرار گرفت و گویه‌ها از نظر تناسب با مفاهیم مورد مطالعه، وضوح بیان و ارتباط محتوایی با ابعاد فعالیت‌های فراغتی بررسی شدند. بر اساس نظر متخصصان، اصلاحات لازم در صورت‌بندی و تنظیم گویه‌ها انجام شد. از آنجا که در مطالعه اولیه شاخص‌های کمی نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) محاسبه نشده بود، روایی محتوایی ابزار در پژوهش حاضر بر مبنای ارزیابی کیفی متخصصان گزارش می‌شود. برای بررسی ساختار گویه‌های فراغتی، تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) با چرخش متعامد واریماکس بر روی ۱۶ گویه مورد استفاده در تحلیل انجام شد. با توجه به وجود داده مفقود در دو پاسخگو در میان این گویه‌ها،

تحلیل بر اساس ۳۱۹ مورد دارای داده کامل انجام گرفت. کفایت نمونه‌گیری بر اساس شاخص KMO برابر با ۰.۷۲۱ ارزیابی شد و آزمون کرویت بارتلت نیز معنادار بود ($\chi^2(120)=1462.09$, $p<0.001$). بر اساس معیار مقدار ویژه بزرگ‌تر از یک، پنج مؤلفه استخراج شد که در مجموع ۶۳.۷ درصد از واریانس گویه‌های فراغتی را تبیین کردند. ضرایب آلفای کرونباخ برای عامل‌های بدنی - ورزشی، فرهنگی - یادگیری، دیجیتال - ارتباطی، رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی به‌ترتیب ۰.۶۹، ۰.۷۳، ۰.۷۲، ۰.۶۶ و ۰.۷۴ به دست آمد. با توجه به تعداد محدود گویه‌های برخی عامل‌ها، این ضرایب در تفسیر نتایج با احتیاط مورد توجه قرار گرفتند. خلاصه ویژگی‌های متغیرها و شاخص‌های اندازه‌گیری در جدول ۱ ارائه شده است.

روش تحلیل داده‌ها: تحلیل داده‌ها در سه مرحله انجام شد. در مرحله نخست، برای شناسایی الگوهای نهفته در فعالیت‌های فراغتی، تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) با چرخش متعامد واریماکس اجرا شد. پیش از اجرای تحلیل، کفایت نمونه‌گیری با شاخص KMO و مناسب‌بودن ماتریس همبستگی برای تحلیل عاملی با آزمون کرویت بارتلت بررسی شد. تعداد مؤلفه‌های قابل نگهداری بر اساس معیار مقدار ویژه بزرگ‌تر از یک و قابلیت تفسیر ساختار حاصل تعیین شد و برای تفسیر مؤلفه‌ها از ماتریس چرخش‌یافته واریماکس استفاده شد. در مرحله دوم، با بهره‌گیری از آمار توصیفی و ضرایب همبستگی، روابط اولیه میان متغیرهای پژوهش ارزیابی شد. در مرحله سوم، برای آزمون فرضیه‌ها و سنجش قدرت تبیینی متغیرهای مستقل، از رگرسیون چندمتغیره استفاده شد و ضرایب استانداردشده (β)، ضریب تعیین (R^2)، آماره F و سطح معناداری گزارش گردید. متغیرهای سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی بر مبنای چارچوب نظری پژوهش و مستقل از معناداری همبستگی دومتغیره آنها با هر یک از سبک‌های فراغتی، به‌طور هم‌زمان در مدل‌های رگرسیونی وارد شدند. هدف از این شیوه ورود، برآورد و مقایسه سهم مستقل هر یک از این دو منبع خانوادگی در تفاوت‌های سبک‌های فراغتی، پس از کنترل سن، جنس و محل سکونت بود؛ از این رو، عدم معناداری یک رابطه دومتغیره به‌عنوان معیار حذف متغیر از مدل در نظر گرفته نشد. سن، جنس و محل سکونت به‌عنوان متغیرهای کنترل وارد مدل شدند. جنس به‌صورت پسر=۱ و دختر=۲ و محل سکونت به‌صورت روستا=۱ و شهر=۲ کدگذاری شده بود؛ بنابراین، جهت ضرایب رگرسیونی این دو متغیر بر اساس همین کدگذاری تفسیر شد.

علاوه بر مدل‌های پیش‌بینی سبک‌های فراغتی، برای بررسی سهم مستقل هر یک از سبک‌های فراغتی در عملکرد تحصیلی، یک مدل رگرسیون چندگانه جداگانه نیز برآورد شد. در این مدل، معدل سال تحصیلی گذشته به‌عنوان متغیر وابسته و پنج سبک فراغتی فرهنگی - یادگیری، دیجیتال - ارتباطی، بدنی - ورزشی، رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی به‌عنوان پیش‌بین‌های اصلی وارد شدند. سن، جنس، محل سکونت، سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده نیز به‌عنوان متغیرهای کنترل در مدل لحاظ شدند تا مشخص شود ارتباط هر سبک فراغتی با عملکرد تحصیلی پس از کنترل تفاوت‌های فردی و خانوادگی تا چه اندازه پایدار باقی می‌ماند. تمامی تحلیل‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ انجام شد. پیش از تفسیر مدل‌های رگرسیونی، مفروضه‌های اصلی رگرسیون، شامل خطی‌بودن روابط، استقلال خطاها و نبود هم‌خطی چندگانه میان متغیرهای پیش‌بین بررسی شد. در مدل پیش‌بینی عملکرد تحصیلی، مقدار آماره دوربین-واتسون ۱.۸۴ بود که شواهدی از خودهمبستگی جدی باقیمانده‌ها نشان نداد. همچنین، بررسی شاخص‌های هم‌خطی و رفتار کلی باقیمانده‌ها مشکل جدی‌ای را که مانع تفسیر مدل باشد نشان نداد.

ملاحظات اخلاقی: پژوهش حاضر با رعایت اصول اخلاق پژوهش در علوم انسانی انجام شد. مشارکت دانش‌آموزان کاملاً داوطلبانه بود و پیش از تکمیل پرسشنامه، اهداف پژوهش برای آنان و مسئولان مدارس تشریح شد. همچنین به شرکت‌کنندگان اطمینان داده شد که اطلاعات آنان محرمانه باقی خواهد ماند، صرفاً برای اهداف پژوهشی استفاده می‌شود و نتایج به صورت کلی گزارش خواهد شد. در تمام مراحل گردآوری، تحلیل و گزارش داده‌ها، اصول صداقت علمی، امانت‌داری پژوهشی و حفظ محرمانگی اطلاعات رعایت شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در پنج بخش ارائه می‌شود. ابتدا ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و خانوادگی پاسخگویان توصیف می‌شود؛ سپس ساختار سبک‌های فراغتی با استفاده از تحلیل مؤلفه‌های اصلی بررسی می‌شود. در ادامه، رابطه سرمایه‌های خانوادگی با سبک‌های فراغتی، مدل‌های رگرسیونی پیش‌بینی سبک‌های فراغتی و در پایان، ارتباط میان سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی تحلیل می‌شود. این ترتیب، با مدل مفهومی پژوهش و فرضیه‌های تدوین شده هماهنگ است.

زمینه اجتماعی و خانوادگی پاسخگویان: برای ترسیم زمینه اجتماعی پژوهش، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و خانوادگی پاسخگویان بررسی شد (جدول ۲).

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و خانوادگی پاسخگویان (N = 321)

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
جنس	پسر	151	47.0
	دختر	170	53.0
سن	12 سال	37	11.5
	13 سال	65	20.2
	14 سال	81	25.2
	15 سال	74	23.1
	16 سال	48	15.0
	17 سال	16	5.0
	روستا	145	45.2
محل سکونت	شهر	176	54.8
	زیر دیپلم	147	45.8
تحصیلات پدر	دیپلم	107	33.3
	فوق دیپلم	16	5.0
	لیسانس	38	11.8
	فوق لیسانس و بالاتر	12	3.7
	زیر دیپلم	150	46.7
تحصیلات مادر	دیپلم	115	35.8
	فوق دیپلم	17	5.3
	لیسانس	34	10.6
	فوق لیسانس و بالاتر	5	1.6
	زیر دیپلم	12	3.7
وضعیت اشتغال پدر	کشاورز/کارگر	124	38.6
	بازنشسته/کارمند	52	16.2
	آزاد/فرهنگی	131	40.8
	بی‌کار	12	3.7

0.3	1	مهندسی/پزشکی	وضعیت اشتغال مادر
72.9	234	خانه‌دار	
4.4	14	کشاورز/کارگر	
13.4	43	بازنشسته/کارمند	
9.3	30	آزاد/فرهنگی/پرستار	

ترکیب جنس نمونه نسبتاً متعادل بود؛ به‌گونه‌ای که از مجموع ۳۲۱ دانش‌آموز مورد بررسی، ۱۵۱ نفر (۴۷.۰ درصد) پسر و ۱۷۰ نفر (۵۳.۰ درصد) دختر بودند. بیشترین فراوانی سنی مربوط به نوجوانان ۱۴ ساله (۲۵.۲ درصد) و پس از آن ۱۵ ساله (۲۳.۱ درصد) بود. همچنین، ۱۷۶ نفر (۵۴.۸ درصد) در مناطق شهری و ۱۴۵ نفر (۴۵.۲ درصد) در مناطق روستایی سکونت داشتند.

از نظر ویژگی‌های خانوادگی، سطح تحصیلات والدین عمدتاً در سطوح زیر دیپلم و دیپلم قرار داشت و سهم والدین دارای تحصیلات دانشگاهی محدود بود. همچنین، بیشتر پدران در مشاغل آزاد، خدماتی، کشاورزی یا کارگری فعالیت داشتند و بخش عمده مادران خانه‌دار بودند.

ساختار سبک‌های فراغتی نوجوانان: نتایج بررسی مقدماتی نشان داد داده‌های مورد استفاده از کفایت لازم برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی برخوردار بودند ($\chi^2(120)=1462.09$; $KMO=0.721$; $p<0.001$; Bartlett's). تحلیل مؤلفه‌های اصلی با چرخش واریماکس بر روی ۱۶ گویه، پنج مؤلفه با مقدار ویژه بزرگ‌تر از یک را آشکار ساخت که در مجموع ۶۳.۷ درصد از واریانس گویه‌های فعالیت‌های فراغتی را تبیین کردند. با توجه به محتوای گویه‌های دارای بار بالاتر، این مؤلفه‌ها به‌ترتیب فراغت بدنی - ورزشی، فرهنگی - یادگیری، دیجیتالی - ارتباطی، رسانه‌ای منفعل و پرخطر - هیجانی نام‌گذاری شدند (جدول ۳).

جدول ۳. نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی سبک‌های فراغتی نوجوانان

سبک فراغتی	گویه	بار عاملی	α
بدنی - ورزشی	ورزش‌های فردی	0.676	0.69
	هنرهای رزمی و رقص	0.770	
	یوگا و تمرینات تناسب‌اندام	0.718	
	پیاده‌روی و دویدن	0.593	
فرهنگی - یادگیری	مطالعه و یادگیری آنلاین	0.756	0.73
	مطالعه کتاب، مجله و روزنامه	0.821	
	مطالعه مطالب آنلاین و اطلاع‌رسانی	0.792	
دیجیتالی - ارتباطی	شبکه‌های اجتماعی	0.438*	0.72
	گفت‌وگوی تلفنی از طریق شبکه‌های اجتماعی	0.833	
	گفت‌وگو از طریق شبکه‌های اجتماعی یا تلفن	0.879	
	استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های مختلف	0.655	
رسانه‌ای منفعل	تماشای فیلم و سریال	0.788	0.65
	مدت تماشای تلویزیون	0.811	
پرخطر - هیجانی	بازی‌های کامپیوتری و ویدئویی	0.698	0.74

0.809	حضور در ورزش‌انگ
0.841	شرط‌بندی ورزشی (توتو)

تحلیل مؤلفه‌های اصلی با چرخش واریماکس؛ $KMO=0.721$ ؛ $\chi^2(120)=1462.09$ ؛ $p<0.001$ ؛ واریانس تجمعی تبیین‌شده=۶۳.۷٪.

*این گویه دارای بار متقاطع نسبتاً نزدیک بر عامل دیگری نیز بود؛ با توجه به محتوای نظری گویه و بالاتر بودن بار آن بر عامل دیجیتال - ارتباطی، در این عامل حفظ شد.

ساختار به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که فعالیت‌های فراغتی نوجوانان را نمی‌توان صرفاً مجموعه‌ای از رفتارهای منفرد در نظر گرفت، بلکه این فعالیت‌ها در قالب الگوهای نسبتاً متمایز و قابل تفسیر سازمان می‌یابند. بر همین اساس، سبک‌های استخراج‌شده مبنای آزمون فرضیه‌های بعدی پژوهش قرار گرفتند.

رابطه سرمایه‌های خانوادگی و سبک‌های فراغتی: برای بررسی روابط میان سرمایه‌های خانوادگی و سبک‌های فراغتی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد (جدول ۴).

جدول ۴. ضرایب همبستگی میان سرمایه‌های خانوادگی و سبک‌های فراغتی نوجوانان

متغیر	فراغت فرهنگی - یادگیری	فراغت دیجیتال - ارتباطی	فراغت بدنی - ورزشی	فراغت رسانه‌ای منفعل	فراغت پرخطر - هیجانی
سرمایه فرهنگی	0.15**	0.09	0.21***	0.24***	0.23***
سرمایه اقتصادی	0.13*	0.05	0.17**	0.13*	0.00

* $p < 0.05$ ، ** $p < 0.01$ ، *** $p < 0.001$

همان‌گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، سرمایه فرهنگی با چهار سبک فراغتی رابطه مثبت و معنادار دارد، در حالی که رابطه آن با فراغت دیجیتال - ارتباطی معنادار نیست. سرمایه اقتصادی نیز تنها با برخی سبک‌های فراغتی همبستگی مثبت نشان داد و شدت این روابط در همه موارد کمتر از سرمایه فرهنگی بود.

اگرچه این روابط از نظر آماری معنادار هستند، مقدار ضرایب همبستگی عمدتاً در دامنه کوچک تا متوسط قرار دارد. این یافته نشان می‌دهد که سرمایه‌های خانوادگی تنها بخشی از تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان را تبیین می‌کنند و احتمالاً عوامل دیگری همچون ویژگی‌های فردی، تجربه‌های مدرسه‌ای، گروه همسالان و شرایط محیطی نیز در شکل‌گیری این الگوها نقش دارند. از این رو، نتایج حاضر از دیدگاهی حمایت می‌کند که فراغت نوجوانان را حاصل تعامل هم‌زمان منابع خانوادگی و زمینه‌های اجتماعی می‌داند، نه پیامد یک عامل منفرد.

به‌طور کلی، یافته‌ها نشان می‌دهد شاخص سرمایه فرهنگی خانواده، که در پژوهش حاضر عمدتاً بعد نهادینه‌شده آن را بازتاب می‌کند، در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی با طیف گسترده‌تری از سبک‌های فراغتی نوجوانان ارتباط دارد؛ هرچند شدت و جهت این روابط در همه سبک‌ها یکسان نیست.

مدل‌های رگرسیونی پیش‌بینی سبک‌های فراغتی: به منظور بررسی سهم نسبی سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، برای هر یک از سبک‌های فراغتی مدل رگرسیون چندگانه برآورد شد (جدول ۵).

جدول ۵. مدل‌های رگرسیونی پیش‌بینی سبک‌های فراغتی نوجوانان

متغیر پیش‌بین	پرخاطر - هیجانی β	فرهنگی - یادگیری β	دیجیتال - ارتباطی β	رسانه‌ای منفعل β	بدنی - ورزشی β
سرمایه فرهنگی	0.112	0.159*	0.082	0.205**	0.147*
سرمایه اقتصادی	0.006	0.049	-0.015	0.097	0.053
جنس	-0.611***	0.270***	0.023	-0.054	0.156**
سن	0.038	0.026	0.167**	0.045	0.066
محل سکونت	-0.074	0.128*	-0.130*	-0.050	0.189***
R ²	0.451	0.106	0.051	0.095	0.091
F	51.70***	7.43***	3.41	6.62***	6.28***

مقادیر داخل جدول ضرایب استاندارد شده رگرسیون (β) هستند. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

نتایج نشان داد که قدرت تبیین مدل‌ها برای سبک‌های مختلف فراغتی یکسان نیست. بیشترین ضریب تعیین مربوط به سبک فراغتی پرخاطر - هیجانی بود ($R^2=0.451$)؛ به این معنا که متغیرهای وارد شده در مدل توانستند ۴۵.۱ درصد از تغییرات این سبک فراغتی را تبیین کنند. در این مدل، جنس قوی‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده بود و ضریب منفی آن، با توجه به نحوه کدگذاری متغیر جنس، نشان می‌دهد که گرایش به فعالیت‌های پرخاطر - هیجانی در میان پسران بیشتر بوده است.

مدل رگرسیونی مربوط به سبک بدنی - ورزشی نیز در مجموع معنادار بود ($p<0.001$, $F=6.28$, $R^2=0.091$). در این مدل، سرمایه فرهنگی با سبک بدنی - ورزشی رابطه مثبت و معناداری داشت ($\beta=0.147$, $p=0.048$)، در حالی که رابطه سرمایه اقتصادی با این سبک معنادار نبود ($\beta=0.053$, $p=0.462$). در میان متغیرهای جمعیت‌شناختی، جنس ($\beta=0.156$, $p=0.007$) و محل سکونت ($\beta=0.189$, $p<0.001$) با سبک بدنی - ورزشی رابطه معناداری نشان دادند، اما رابطه سن معنادار نبود ($\beta=0.066$, $p=0.245$).

در مقابل، قدرت تبیینی مدل مربوط به فراغت دیجیتال - ارتباطی محدودتر بود. ($R^2=0.051$) در این مدل، سرمایه فرهنگی ($\beta=0.082$) و سرمایه اقتصادی ($\beta=-0.015$) سهم مستقل معناداری نداشتند، در حالی که سن ($\beta=0.167$, $p<0.01$)، و محل سکونت ($\beta=-0.130$, $p<0.05$) با این سبک رابطه معنادار نشان دادند. این الگو بیانگر آن است که در نمونه حاضر، تفاوت‌های فراغت دیجیتال - ارتباطی کمتر با شاخص‌های سرمایه خانوادگی سنجیده شده و بیشتر با برخی ویژگی‌های فردی و محیطی همراه بوده است. با توجه به ضریب تعیین محدود مدل، بخش عمده تفاوت‌های این سبک با متغیرهای وارد شده در پژوهش حاضر توضیح داده نمی‌شود.

رابطه سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی: در گام نخست، برای بررسی روابط دومتغیره میان سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. نتایج این تحلیل در جدول ۶ ارائه شده است. سپس، برای بررسی اینکه این روابط پس از کنترل همزمان ویژگی‌های فردی و خانوادگی تا چه اندازه پایدار می‌مانند، مدل رگرسیون چندگانه برآورد شد.

جدول ۶. رابطه سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان

سبک فراغتی	ضریب همبستگی با معدل (r)	سطح معناداری (p)	جهت رابطه
فرهنگی - یادگیری	0.31	<0.001	مثبت
دیجیتال - ارتباطی	-0.08	0.112	غیرمعنادار
بدنی - ورزشی	0.14	0.017	مثبت
رسانه‌ای منفعل	-0.11	0.046	منفی
پرخطر - هیجانی	-0.27	<0.001	منفی

همان‌گونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، الگوی روابط دومتغیره سبک‌های مختلف فراغتی با عملکرد تحصیلی یکسان نیست. در تحلیل دومتغیره، سبک فرهنگی - یادگیری قوی‌ترین رابطه مثبت را با معدل دانش‌آموزان نشان داد. فراغت بدنی - ورزشی نیز با معدل رابطه مثبت ضعیف‌تری داشت. در مقابل، فراغت پرخطر - هیجانی و رسانه‌ای منفعل با معدل رابطه منفی نشان دادند، در حالی که رابطه فراغت دیجیتال - ارتباطی با عملکرد تحصیلی معنادار نبود. باین‌حال، این ضرایب صرفاً روابط دومتغیره را نشان می‌دهند و برای ارزیابی سهم مستقل هر سبک، لازم است نتایج مدل رگرسیون چندگانه با کنترل همزمان سایر سبک‌ها و ویژگی‌های فردی و خانوادگی در نظر گرفته شود.

جدول ۷. رگرسیون چندگانه پیش‌بینی عملکرد تحصیلی بر اساس سبک‌های فراغتی و متغیرهای کنترل

متغیر پیش‌بین	β	p
فرهنگی - یادگیری	0.123	0.033
دیجیتال - ارتباطی	0.018	0.739
بدنی - ورزشی	0.002	0.967
رسانه‌ای منفعل	-0.026	0.638
پرخطر - هیجانی	-0.259	<0.001
سن	-0.092	0.106
جنس	0.016	0.836
محل سکونت	0.041	0.473
سرمایه فرهنگی	0.108	0.149
سرمایه اقتصادی	0.109	0.131

شاخص‌های مدل: $R^2 = 0.129$; $\text{Adjusted } R^2 = 0.101$; $F = 4.58$; $p < 0.001$.

نتایج رگرسیون نشان داد که مدل کلی از نظر آماری معنادار است و ۱۲.۹ درصد از تغییرات عملکرد تحصیلی را تبیین می‌کند. پس از کنترل ویژگی‌های فردی و خانوادگی، سبک فرهنگی - یادگیری رابطه مثبت و معناداری با عملکرد تحصیلی داشت ($\beta = 0.123$, $p = 0.033$), در حالی که سبک پرخطر - هیجانی رابطه منفی و قوی‌تری نشان داد ($\beta = -0.259$, $p < 0.001$). سایر سبک‌های فراغتی و متغیرهای کنترل، سهم مستقل معناداری در پیش‌بینی معدل نداشتند. بنابراین، روابط دومتغیره مشاهده‌شده در جدول ۶ برای همه سبک‌ها پس از ورود همزمان سایر سبک‌های فراغتی و متغیرهای کنترل به مدل پایدار باقی نماند؛ به‌طور مشخص، روابط بدنی - ورزشی و رسانه‌ای منفعل دیگر سهم مستقل معناداری در پیش‌بینی معدل نشان ندادند.

در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهد که نوع و کیفیت فعالیت‌های فراغتی، بیش از صرف میزان استفاده از اوقات فراغت، با عملکرد تحصیلی نوجوانان ارتباط دارد. به بیان دیگر، فعالیت‌های مبتنی بر یادگیری و مشارکت فعال با پیامدهای آموزشی مطلوب‌تر همراه هستند، در حالی که الگوهای مبتنی بر هیجان‌جویی یا مصرف منفعل رسانه‌ای می‌توانند با افت عملکرد تحصیلی همراه باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که سبک‌های فراغتی نوجوانان مجموعه‌ای از فعالیت‌های پراکنده نیستند، بلکه در قالب الگوهای نسبتاً منسجم و متمایز شکل می‌گیرند. این نتیجه با رویکردهای سبک زندگی در جامعه‌شناسی همخوان است که فراغت را بخشی از ساختار هویت و جامعه‌پذیری می‌دانند، نه صرفاً زمان آزاد (Bourdieu, 1984; Stebbins, 2015).

در سطح تبیینی، شاخص سرمایه فرهنگی خانواده در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی، ارتباط قوی‌تر و منسجم‌تری با برخی از سبک‌های فراغتی نشان داد. این الگو با این انتظار نظری سازگار است که منابع فرهنگی خانواده می‌توانند در کنار سایر عوامل فردی و اجتماعی با تفاوت‌های موجود در الگوهای فراغتی نوجوانان مرتبط باشند (Bourdieu, 1986). با این حال، از آنجا که سرمایه فرهنگی در پژوهش حاضر عمدتاً از طریق تحصیلات والدین عملیاتی شده است، این یافته باید ناظر بر بعد نهادینه‌شده سرمایه فرهنگی تفسیر شود و نه تمامی ابعاد این مفهوم.

در عین حال، سبک فراغت دیجیتال - ارتباطی از این الگو تبعیت نکرد و در مدل رگرسیونی، ارتباط آن با سن و محل سکونت برجسته‌تر از ارتباط آن با سرمایه‌های خانوادگی بود. این یافته نشان می‌دهد که بخشی از تجربه فراغت نوجوانان در منطق جامعه شبکه‌ای شکل می‌گیرد و از سازوکارهای کلاسیک انتقال سرمایه فرهنگی فاصله دارد (Castells, 2010; Odgers & Jensen, 2020).

در نهایت، نتایج نشان داد که نوع رابطه میان سبک‌های فراغتی و عملکرد تحصیلی یکسان نیست؛ سبک فرهنگی - یادگیری با عملکرد تحصیلی رابطه مثبت داشت، سبک‌های پرخطر و رسانه‌ای منفعل با عملکرد تحصیلی پایین‌تر همراه بودند و برای فراغت دیجیتال - ارتباطی رابطه معناداری مشاهده نشد. این الگو با منطق سرمایه فرهنگی و یادگیری غیررسمی همخوان است (DiMaggio, 1982).

سرمایه فرهنگی در برابر سرمایه اقتصادی: یافته‌ها نشان داد شاخص سرمایه فرهنگی خانواده، که در این پژوهش عمدتاً بازتاب‌دهنده بعد نهادینه‌شده آن است، در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی، در مجموع ارتباط قوی‌تر و منسجم‌تری با سبک‌های فراغتی نوجوانان داشت. این الگو هم در ضرایب همبستگی و هم در برخی مدل‌های رگرسیونی مشاهده شد. با این حال، اگرچه ضرایب همبستگی از نظر آماری معنادار بودند، اندازه این روابط عمدتاً در دامنه کوچک تا متوسط قرار داشت. این یافته نشان می‌دهد که سرمایه فرهنگی به‌تنهایی تعیین‌کننده سبک‌های فراغتی نیست، بلکه در تعامل با سایر عوامل خانوادگی، فردی و اجتماعی با الگوهای فراغت نوجوانان ارتباط دارد؛ موضوعی که با ماهیت چندبعدی رفتارهای فراغتی نیز همخوان است (Cohen, 1988). در عین حال، جهت مثبت رابطه شاخص سرمایه فرهنگی با فراغت رسانه‌ای منفعل و فراغت پرخطر - هیجانی نیازمند تفسیر محتاطانه‌تری است. این یافته نشان می‌دهد که تحصیلات بالاتر والدین الزاماً به جهت‌گیری یکدست نوجوانان به سوی فعالیت‌های فرهنگی - آموزشی منجر نمی‌شود. در دوره نوجوانی، انتخاب‌های فراغتی تنها بازتاب منابع و ترجیحات خانواده نیست، بلکه در تعامل با استقلال فزاینده نوجوان، گروه همسالان و محیط‌های

رسانه‌ای شکل می‌گیرد. افزون بر این، سرمایه فرهنگی در پژوهش حاضر عمدتاً از طریق تحصیلات والدین عملیاتی شده است؛ از این رو، شاخص مورد استفاده بیش از آنکه تمامی ابعاد سرمایه فرهنگی، از جمله عادت‌واره‌ها، ذائقه‌ها و شیوه‌های انتقال فرهنگی در خانواده را بازنمایی کند، عمدتاً وجه نهادینه‌شده آن را منعکس می‌سازد. بنابراین، رابطه مثبت مشاهده‌شده را نباید به این معنا تفسیر کرد که سرمایه فرهنگی موجب افزایش فراغت رسانه‌ای منفعل یا رفتارهای فراغتی پرخطر می‌شود؛ بلکه این یافته نشان می‌دهد رابطه میان منابع فرهنگی خانواده و انتخاب‌های فراغتی نوجوانان، رابطه‌ای خطی و یک‌جهته نیست و می‌تواند تحت تأثیر زمینه‌های فردی و اجتماعی دیگر قرار گیرد.

از منظر نظری، این یافته با دیدگاه بوردیو سازگار است که سرمایه فرهنگی را نه صرفاً یک دارایی، بلکه سازوکاری برای شکل‌گیری ترجیحات، ذائقه‌ها و کنش‌های روزمره از طریق هابیتوس می‌داند (Bourdieu, 1986). در این چارچوب، فراغت نوجوانان بازتاب مستقیم درآمد خانواده نیست، بلکه نتیجه فرایند جامعه‌پذیری و درونی‌شدن گرایش‌های فرهنگی در محیط خانواده است.

در مقابل، سرمایه اقتصادی تنها زمانی می‌تواند به انتخاب‌های فرهنگی و آموزشی منجر شود که در چارچوب ارزش‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی خانواده معنا پیدا کند. از همین رو، خانواده‌هایی با شرایط اقتصادی مشابه ممکن است الگوهای فراغتی کاملاً متفاوتی داشته باشند. این تفسیر با یافته‌های لارو (۲۰۱۱) و گزارش‌های OECD (۲۰۲۱) نیز همسو است که نشان می‌دهند کیفیت محیط فرهنگی خانواده، بیش از منابع اقتصادی، در شکل‌دهی به مسیرهای رشد نوجوانان نقش دارد. در مجموع، یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که شاخص سرمایه فرهنگی خانواده با برخی از الگوهای فراغتی نوجوانان ارتباط دارد و این ارتباط در مواردی از ارتباط مشاهده‌شده برای سرمایه اقتصادی قوی‌تر است. با این حال، با توجه به ماهیت مقطعی پژوهش و محدودبودن سنجش سرمایه فرهنگی به تحصیلات والدین، یافته‌های حاضر نباید به‌عنوان شواهدی از اثر علی سرمایه فرهنگی بر انتخاب‌های فراغتی یا عملکرد تحصیلی تفسیر شوند.

فراغت دیجیتال و محدودیت مدل کلاسیک: یکی از یافته‌های مهم پژوهش، استقلال نسبی فراغت دیجیتال از سرمایه‌های خانوادگی بود. این سبک نه با سرمایه فرهنگی و نه با سرمایه اقتصادی رابطه معنادار نشان داد و بیشتر تحت تأثیر سن و محل سکونت قرار داشت. این نتیجه نشان می‌دهد که سرمایه‌های خانوادگی مورد سنجش در پژوهش حاضر برای توضیح فراغت دیجیتال - ارتباطی قدرت محدودی دارند. این الگو با این احتمال نظری سازگار است که در فراغت دیجیتال، عواملی فراتر از منابع خانوادگی، از جمله ویژگی‌های نسلی، شبکه همسالان و شرایط دسترسی به فناوری، اهمیت داشته باشند؛ هرچند این عوامل در پژوهش حاضر به‌طور مستقیم اندازه‌گیری نشده‌اند.

از این منظر، نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز چارچوب مکملی برای تفسیر این الگو فراهم می‌کند؛ زیرا در این چارچوب، کنش اجتماعی در شبکه‌های دیجیتال سازمان می‌یابد و از ساختارهای سنتی خانواده تا حدی مستقل می‌شود (Castells, 2010). با این حال، نبود رابطه معنادار مستقیم میان سرمایه‌های خانوادگی و فراغت دیجیتال - ارتباطی به معنای بی‌اهمیت‌بودن خانواده نیست. ممکن است برخی ابعاد خانواده، مانند شیوه نظارت والدین، سواد رسانه‌ای خانوادگی یا قواعد استفاده از فناوری، با فراغت دیجیتال مرتبط باشند؛ اما این متغیرها در پژوهش حاضر اندازه‌گیری نشده‌اند و بررسی آنها به پژوهش‌های آینده نیاز دارد. این یافته بیانگر آن است که تحلیل فراغت نوجوانان در عصر دیجیتال مستلزم بازاندیشی در برخی مفروضات نظریه‌های کلاسیک جامعه‌پذیری است.

فراغت و عملکرد تحصیلی: یافته‌ها نشان داد سبک‌های فراغتی روابط یکسانی با عملکرد تحصیلی ندارند. در سطح روابط دومتغیره، فراغت فرهنگی - یادگیری و بدنی - ورزشی با عملکرد تحصیلی بالاتر همراه بودند، در حالی که فراغت پرخطر - هیجانی و رسانه‌ای منفعل با عملکرد تحصیلی پایین‌تر رابطه داشتند و برای فراغت دیجیتال - ارتباطی رابطه معناداری مشاهده نشد. با این حال، مدل رگرسیون چندگانه تصویر دقیق‌تری ارائه کرد: پس از کنترل همزمان سایر سبک‌های فراغتی، سن، جنس، محل سکونت و سرمایه‌های خانوادگی، تنها سبک فرهنگی - یادگیری رابطه مستقل مثبت و سبک پرخطر - هیجانی رابطه مستقل منفی با عملکرد تحصیلی حفظ کردند. در مقابل، روابط مربوط به سبک بدنی - ورزشی و رسانه‌ای منفعل پس از کنترل سایر عوامل دیگر معنادار نبودند. بنابراین، یافته‌ها از رابطه مستقل سبک فرهنگی - یادگیری و سبک پرخطر - هیجانی با عملکرد تحصیلی حمایت قوی‌تری فراهم می‌کنند.

در مدل چندمتغیره، اندازه ضرایب استاندارد شده نیز نشان داد که سهم مستقل سبک‌های مختلف یکسان نیست. فراغت پرخطر - هیجانی قوی‌ترین رابطه مستقل را با عملکرد تحصیلی نشان داد ($\beta = -0.259$, $p < 0.001$) و فراغت فرهنگی - یادگیری نیز رابطه مستقل مثبت و معناداری داشت ($\beta = 0.123$, $p = 0.033$). در مقابل، سبک‌های بدنی - ورزشی، رسانه‌ای منفعل و دیجیتال - ارتباطی پس از کنترل سایر متغیرها سهم مستقل معناداری نشان ندادند. این یافته نشان می‌دهد که همه ابعاد فراغت از نظر ارتباط با عملکرد تحصیلی اهمیت یکسانی ندارند و نوع و محتوای فعالیت‌های فراغتی نسبت به صرف برخورداری از زمان فراغت، ارتباط معنادارتری با وضعیت تحصیلی نوجوانان نشان می‌دهد.

این یافته را می‌توان در پرتو دیدگاه دی‌ماجیو (۱۹۸۲) تبیین کرد. از نظر وی، مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی موجب تقویت مهارت‌های شناختی، انگیزش تحصیلی و انباشت سرمایه فرهنگی می‌شود و از این طریق موفقیت آموزشی را افزایش می‌دهد. یافته‌های پژوهش حاضر نیز با این تفسیر سازگار است؛ زیرا سبک فرهنگی - یادگیری با عملکرد تحصیلی بالاتر ارتباط مثبت نشان داد.

از سوی دیگر، یافته‌ها با نظریه «فراغت جدی» استیبنز نیز همخوان است؛ زیرا تنها بخشی از فعالیت‌های فراغتی مستلزم یادگیری، کسب مهارت و مشارکت فعال هستند و همین ویژگی‌ها می‌تواند به رشد فردی و پیشرفت تحصیلی بینجامد (Stebbins, 2015). در مقابل، سبک‌های هیجان‌جویانه یا مبتنی بر مصرف منفعل رسانه، ممکن است منابع زمانی و شناختی نوجوانان را از فعالیت‌های آموزشی منحرف کنند و در نتیجه عملکرد تحصیلی را کاهش دهند (Steinberg, 2017). بر این اساس، کیفیت فعالیت‌های فراغتی می‌تواند یکی از زمینه‌های نظری مهم برای فهم ارتباط میان منابع خانوادگی و پیامدهای آموزشی باشد؛ با این حال، بررسی نقش میانجی احتمالی آن مستلزم آزمون مستقیم اثرات غیرمستقیم در پژوهش‌های آینده است.

دلالت نظری پژوهش: یکی از دلالت‌های نظری پژوهش، مشاهده همزمان اهمیت نسبی منابع فرهنگی خانواده و محدودیت قدرت تبیینی آنها در برخی حوزه‌های فراغت، به‌ویژه فراغت دیجیتال است. شاخص سرمایه فرهنگی خانواده در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی با برخی از سبک‌های فراغتی ارتباط قوی‌تری نشان داد، اما این الگو در همه ابعاد فراغت یکسان نبود. به‌ویژه در فراغت دیجیتال - ارتباطی، متغیرهای سن و محل سکونت اهمیت بیشتری نشان دادند. این یافته‌ها از بهره‌گیری همزمان از دیدگاه سرمایه فرهنگی بوردیو (۱۹۸۶) و جامعه شبکه‌ای کاستلز (۲۰۱۰) برای تفسیر تفاوت‌های فراغتی حمایت می‌کنند، بی‌آنکه یکی از این چارچوب‌ها به‌تنهایی به‌عنوان تبیین کامل الگوهای مشاهده‌شده در نظر گرفته شود.

شاخص سرمایه فرهنگی خانواده در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی با برخی از سبک‌های فراغتی ارتباط قوی‌تری نشان داد، اما این الگو در همه ابعاد فراغت یکسان نبود. به‌ویژه در فراغت دیجیتال - ارتباطی، متغیرهای سن و محل سکونت اهمیت بیشتری نشان دادند.

دلالت‌های کاربردی پژوهش: یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در سیاست‌گذاری حوزه اوقات فراغت نوجوانان، توجه صرف به امکانات و زیرساخت‌های فراغتی کافی نیست و ابعاد فرهنگی و اجتماعی تجربه فراغت نیز باید مورد توجه قرار گیرد. ارتباط برجسته‌تر سرمایه فرهنگی خانواده، در مقایسه با سرمایه اقتصادی، با برخی سبک‌های فراغتی نشان می‌دهد که منابع و زمینه فرهنگی خانواده می‌تواند یکی از ملاحظات مهم در طراحی برنامه‌های مرتبط با فراغت نوجوانان باشد. بر پایه این یافته‌ها، می‌توان دلالت‌های کاربردی پژوهش را در چهار سطح مرتبط با خانواده، مدرسه، زیست دیجیتال و نابرابری‌های فضایی در دسترسی به فرصت‌های فراغتی صورت‌بندی کرد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری در حوزه اوقات فراغت نوجوانان، در صورتی اثربخش خواهد بود که از رویکردهای صرفاً زیرساختی و اقتصادی فاصله گرفته و بر سازوکارهای فرهنگی و اجتماعی شکل‌دهنده سبک‌های فراغتی تمرکز کند.

نخست، یافته‌های پژوهش اهمیت توجه به منابع فرهنگی خانواده را برجسته می‌سازد. از این منظر، برنامه‌های آموزشی برای والدین، ترویج مطالعه و گسترش تعاملات فرهنگی در محیط خانواده را می‌توان از جمله راهبردهای قابل بررسی برای حمایت از الگوهای فراغتی فرهنگی و یادگیری‌محور در نوجوانان دانست. خانواده در این زمینه یکی از بسترهای مهم جامعه‌پذیری فراغتی نوجوانان است و توجه به ظرفیت فرهنگی آن می‌تواند در طراحی برنامه‌های مرتبط با اوقات فراغت مورد توجه قرار گیرد.

دوم، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مدارس می‌توانند نقش فعالی در کاهش نابرابری‌های فرهنگی ایفا کنند. با توجه به ارتباط مثبت میان سبک فراغتی فرهنگی - یادگیری و عملکرد تحصیلی، توسعه باشگاه‌های کتابخوانی، انجمن‌های علمی، فعالیت‌های هنری، برنامه‌های ورزشی سازمان‌یافته و سایر فعالیت‌های فوق‌برنامه می‌تواند به‌عنوان یکی از راهبردهای بالقوه برای گسترش فرصت‌های فرهنگی و آموزشی در میان دانش‌آموزان مورد توجه قرار گیرد. در این چارچوب، فراغت باید به عنوان امتداد فرایند یادگیری و نه فعالیتی مستقل از آموزش رسمی تلقی شود.

سوم، یافته‌های مربوط به فراغت دیجیتال بیانگر آن است که سیاست‌های مبتنی بر محدودسازی یا حذف فناوری‌های دیجیتال، پاسخ مناسبی به تحولات سبک زندگی نوجوانان نیست. نبود رابطه معنادار میان فراغت دیجیتال و عملکرد تحصیلی نشان می‌دهد که مسئله اصلی، میزان استفاده از فناوری نیست، بلکه کیفیت استفاده از آن است. بنابراین، ارتقای سواد رسانه‌ای، آموزش تفکر انتقادی، مدیریت زمان حضور در فضای مجازی و تقویت مهارت‌های استفاده آموزشی و خلاقانه از رسانه‌های دیجیتال، می‌تواند رویکردی مؤثرتر از سیاست‌های محدودکننده باشد.

چهارم، تفاوت مشاهده‌شده میان نوجوانان شهری و روستایی نشان می‌دهد که فرصت‌های فراغتی در مناطق مختلف به طور یکسان توزیع نشده است. از این رو، سیاست‌گذاران فرهنگی و آموزشی باید توسعه امکانات فرهنگی، ورزشی و آموزشی را با توجه به ویژگی‌های محلی و منطقه‌ای برنامه‌ریزی کنند تا نابرابری در دسترسی به فرصت‌های فراغتی کاهش یابد و امکان مشارکت نوجوانان در فعالیت‌های توسعه‌بخش افزایش پیدا کند.

در نهایت، یافته‌های پژوهش بر این نکته تأکید دارد که موفقیت سیاست‌های حوزه فراغت نباید تنها بر اساس میزان مشارکت نوجوانان در فعالیت‌ها ارزیابی شود، بلکه کیفیت، محتوای فرهنگی و ظرفیت یادگیری این فعالیت‌ها نیز باید به عنوان شاخص‌های اصلی ارزیابی مدنظر قرار گیرد. در این چارچوب، سرمایه‌گذاری بر فراغت زمانی می‌تواند به بهبود پیامدهای آموزشی و اجتماعی منجر شود که تجربه‌های فراغتی نوجوانان را به سمت فعالیت‌های یادگیری‌محور، فرهنگی و مشارکتی هدایت کند.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بهبود کیفیت اوقات فراغت نوجوانان صرفاً با توسعه امکانات فیزیکی یا افزایش دسترسی به منابع اقتصادی حاصل نمی‌شود، بلکه مستلزم تقویت سرمایه فرهنگی خانواده، توانمندسازی مدارس به عنوان نهادهای جامعه‌پذیری و ارتقای سواد رسانه‌ای در مواجهه با محیط دیجیتال است. بر این اساس، سیاست‌های فراغتی زمانی اثربخش خواهند بود که به جای تمرکز بر کمیت فرصت‌های فراغتی، بر کیفیت تجربه‌های فرهنگی و یادگیری نوجوانان تمرکز کنند؛ زیرا همین کیفیت است که می‌تواند به ارتقای سرمایه فرهنگی، کاهش نابرابری‌های آموزشی و بهبود پیامدهای تحصیلی منجر شود.

نتیجه‌گیری: پژوهش حاضر با هدف تبیین جامعه‌شناختی تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان بر حسب سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده و بررسی ارتباط این سبک‌ها با عملکرد تحصیلی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که فراغت نوجوانان را نمی‌توان مجموعه‌ای از فعالیت‌های پراکنده یا صرفاً حاصل انتخاب‌های فردی دانست، بلکه این فعالیت‌ها در قالب سبک‌های نسبتاً منسجم سازمان می‌یابند که ریشه در شرایط اجتماعی، منابع خانوادگی و زمینه‌های فرهنگی دارند. از این رو، فراغت نه عرصه‌ای حاشیه‌ای، بلکه بخشی از فرایند جامعه‌پذیری، شکل‌گیری سبک زندگی و بازتولید فرصت‌های آموزشی در دوره نوجوانی است. پژوهش حاضر با هدف تبیین جامعه‌شناختی تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی نوجوانان، بررسی ارتباط سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی خانواده با این سبک‌ها و تحلیل ارتباط سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی انجام شد. یافته‌ها نشان دادند که فعالیت‌های فراغتی نوجوانان را می‌توان در قالب چند سبک نسبتاً متمایز شناسایی کرد و تفاوت در برخی از این سبک‌ها با منابع خانوادگی و ویژگی‌های اجتماعی نوجوانان ارتباط دارد. همچنین، برخی سبک‌های فراغتی با عملکرد تحصیلی رابطه معناداری نشان دادند. از این رو، فراغت نوجوانان را می‌توان عرصه‌ای اجتماعی دانست که مطالعه آن امکان بررسی پیوند میان منابع خانوادگی، تجربه‌های روزمره و تفاوت‌های آموزشی را فراهم می‌کند.

نتایج پژوهش از بخش مهمی از چارچوب نظری پژوهش حمایت کرد. در مجموع، سرمایه فرهنگی خانواده، که در پژوهش حاضر عمدتاً از طریق تحصیلات والدین سنجیده شد، در مقایسه با شاخص سرمایه اقتصادی ارتباط منسجم‌تری با برخی از سبک‌های فراغتی نوجوانان نشان داد. این یافته با انتظار نظری برگرفته از رویکرد بوردیو (۱۹۸۴، ۱۹۸۶) درباره ارتباط منابع فرهنگی خانواده با ترجیحات و شیوه‌های زندگی سازگار است؛ هرچند با توجه به ماهیت مقطعی پژوهش، نمی‌توان از این روابط درباره جهت علی آنها نتیجه‌گیری کرد. همچنین، رابطه مثبت میان فراغت فرهنگی - یادگیری و عملکرد تحصیلی با دیدگاه دی‌ماجیو (۱۹۸۲) درباره نقش سرمایه فرهنگی در موفقیت آموزشی همخوان بود. با این حال، یافته‌های مربوط به فراغت دیجیتال - ارتباطی نشان داد که این بعد از فراغت از منطق متفاوتی پیروی می‌کند و بیش از سرمایه‌های خانوادگی، تحت تأثیر ویژگی‌های نسلی و محیطی قرار دارد. از این منظر، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که استفاده هم‌زمان از دیدگاه سرمایه فرهنگی و رویکرد جامعه شبکه‌ای می‌تواند امکان تفسیر ابعاد متفاوتی از فراغت نوجوانان در عصر دیجیتال را فراهم کند؛ دیدگاه نخست بر ارتباط منابع خانوادگی با تفاوت‌های فراغتی تأکید دارد و دیدگاه دوم به فهم بستر شبکه‌ای و دیجیتالی تجربه فراغت کمک می‌کند.

از نظر علمی، مهم‌ترین دستاورد این پژوهش آن است که به جای بررسی فعالیت‌های منفرد، ساختار فراغت نوجوانان را در قالب سبک‌های فراغتی استخراج و تحلیل کرد و سپس این سبک‌ها را در ارتباط با سرمایه‌های خانوادگی و عملکرد تحصیلی مورد آزمون قرار داد. این رویکرد نشان داد که ارتباط سرمایه فرهنگی با زندگی نوجوانان را می‌توان فراتر از حوزه عملکرد تحصیلی و در پیوند با برخی الگوهای گذران اوقات فراغت نیز بررسی کرد. با این حال، یافته‌های حاضر بیش از همه ناظر بر بعد نهادینه‌شده سرمایه فرهنگی، یعنی سطح تحصیلات والدین، هستند. در عین حال، نتایج پژوهش بیانگر آن است که همه ابعاد فراغت از منطق اجتماعی یکسانی تبعیت نمی‌کنند و فراغت دیجیتال نیازمند توسعه مدل‌های نظری موجود و وارد کردن متغیرهایی مانند سواد رسانه‌ای، شیوه‌های نظارت والدین و شبکه همسالان در پژوهش‌های آینده است.

در مجموع، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که کیفیت تجربه‌های فراغتی، بیش از کمیت آن، در رشد فرهنگی و آموزشی نوجوانان اهمیت دارد. بر این اساس، سیاست‌گذاری در حوزه نوجوانان نباید تنها بر گسترش امکانات فراغتی متمرکز باشد، بلکه لازم است شرایطی فراهم شود که نوجوانان در بستر خانواده، مدرسه و جامعه به فعالیت‌هایی دسترسی داشته باشند که ظرفیت یادگیری، مشارکت فرهنگی و رشد فردی را تقویت می‌کنند. یافته‌های این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که فراغت نوجوانان را نمی‌توان صرفاً انتخابی فردی یا پیامدی از امکانات اقتصادی دانست؛ بلکه این پدیده حاصل تعامل میان سرمایه‌های فرهنگی خانواده، زمینه‌های اجتماعی و فرصت‌های ناشی از جامعه دیجیتال است. از این منظر، فراغت نه زمانی خارج از آموزش، بلکه بخشی از فرایند پرورش سرمایه انسانی، سرمایه فرهنگی و کاهش نابرابری‌های آموزشی در نسل آینده محسوب می‌شود.

پیامدهای کاربردی و پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده: یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری در حوزه اوقات فراغت نوجوانان نباید صرفاً بر توسعه امکانات تفریحی یا افزایش دسترسی به فضاهای فراغتی متمرکز باشد، بلکه لازم است کیفیت تجربه‌های فراغتی نیز مورد توجه قرار گیرد. نقش برجسته سرمایه فرهنگی در شکل‌گیری سبک‌های فراغتی نشان می‌دهد که خانواده، مدرسه و نهادهای فرهنگی می‌توانند با فراهم کردن فرصت‌های یادگیری، مطالعه، فعالیت‌های هنری و ورزشی، زمینه گسترش الگوهای فراغتی توسعه‌بخش را فراهم کنند. از این رو، تقویت برنامه‌های فرهنگی مدارس، حمایت از فعالیت‌های فوق‌برنامه و افزایش مشارکت خانواده‌ها در هدایت اوقات فراغت نوجوانان می‌تواند بخشی از راهبردهای ارتقای سرمایه فرهنگی و بهبود پیامدهای آموزشی باشد.

از سوی دیگر، یافته‌های مربوط به فراغت دیجیتال نشان داد که استفاده از رسانه‌های نوین را نمی‌توان صرفاً فرصت یا تهدید تلقی کرد. بنابراین، تمرکز سیاست‌های آموزشی و فرهنگی باید بیش از محدود کردن استفاده از فناوری، بر ارتقای سواد رسانه‌ای، آموزش مهارت‌های استفاده مسئولانه از فضای دیجیتال و تقویت توانایی نوجوانان در بهره‌گیری آموزشی و فرهنگی از رسانه‌های نوین استوار باشد. چنین رویکردی می‌تواند زمینه استفاده مؤثرتر از ظرفیت‌های فناوری‌های دیجیتال را در کنار کاهش پیامدهای نامطلوب احتمالی فراهم سازد.

از منظر پژوهشی، توسعه مدل‌های بعدی با وارد کردن متغیرهایی مانند سواد رسانه‌ای، شیوه‌های نظارت والدین، سبک‌های فرزندپروری، شبکه همسالان، کیفیت دسترسی به فناوری‌های دیجیتال و مشارکت فرهنگی خانواده می‌تواند به فهم دقیق‌تر تفاوت‌های موجود در سبک‌های فراغتی، به‌ویژه فراغت دیجیتال - ارتباطی، کمک کند. همچنین، انجام پژوهش‌های طولی، مطالعات مقایسه‌ای در

مناطق مختلف کشور و بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی (کمی و کیفی) می‌تواند به آزمون پایداری روابط مشاهده‌شده و توسعه چارچوب‌های نظری مرتبط با فراغت نوجوانان در جامعه معاصر کمک کند.

منابع

- ابراهیمی، ق.، رازقی، ن.، و مسلمی پطرودی، ر. (۱۳۹۰). اوقات فراغت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (مطالعه موردی افراد ۱۵ تا ۶۴ ساله شهرستان جویبار). *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۲(۴)، ۷۱-۹۸. <https://sid.ir/paper/154867/en>
- بهرامی، گ.، و خادمیان، ط. (۱۳۹۱). بررسی نحوه گذران اوقات فراغت دانش‌آموزان متوسطه شهر تهران و عوامل مؤثر بر آن با تأکید بر نقش خانواده. *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، ۹(۳)، ۸۹-۱۱۹. URL: [20.1001.1.26766728.1391.9.3.6.6](https://doi.org/10.1001.1.26766728.1391.9.3.6.6)
- پهلوان، م.، و برزیکر، س.ف. (۱۳۹۰). بررسی گرایش به نحوه گذران اوقات فراغت در بین دختران مقطع متوسطه شهرستان آمل. *مطالعات جامعه‌شناختی جوانان*، ۱(۳)، ۵۳-۶۶. <https://origin-ir.magiran.com/paper/1026717>
- سامی، ا.، اسدی، ا.، و قهرمانی، ف. (۱۴۰۴). تحلیلی بر نحوه گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان و عوامل مؤثر بر آن در بافت‌های شهری اردبیل. *فضای شهری و حیات اجتماعی*، ۴(۱۲)، ۶۱-۷۶. doi: [10.22034/jprd.2024.62895.1114](https://doi.org/10.22034/jprd.2024.62895.1114)
- محمدی، ف.، و درزی نژاد، ک. (۱۴۰۳). تجربه گذران اوقات فراغت زنان جوان در بستر چالش‌های اینستاگرامی. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۷(۴)، ۹۵-۱۲۴. <https://doi.org/10.22035/jicr.20243299.3579>
- وروانی فراهانی، پ. (۱۴۰۴). تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نحوه گذراندن اوقات فراغت و آسیب‌های فضای مجازی با تأکید بر سلامت معنوی و اخلاق دیجیتال دانش‌آموزان. *مطالعات دینی رسانه*، ۷(۲۶)، ۱۵۹-۱۹۶. <https://doi.org/10.22034/jmrs.2025.455951.1144>
- فکوهی، ن. (۱۳۸۳). انسان‌شناسی شهری. تهران: نشر نی.

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. *American Sociological Review*, 47(2), 189–201. <https://doi.org/10.2307/2094962>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2022). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Andover: Cengage Learning.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 597–605. [https://doi.org/10.1016/1054-139X\(91\)90007-K](https://doi.org/10.1016/1054-139X(91)90007-K)
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008). Parental mediation and children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581–599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Odgers, C. L., & Jensen, M. R. (2020). Annual research review: Adolescent mental health in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(3), 336–348. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13190>
- OECD. (2021). 21st-century children: *Digital world and well-being*. Paris: OECD Publishing.
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3(2), 173–182. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1>

- Stebbins, R. A. (2015). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Steinberg, L. (2017). *Adolescence (11th ed.)*. New York: McGraw-Hill Education.
- Sullivan, A., & Brown, M. (2015). Reading for pleasure and academic achievement. *British Journal of Sociology of Education*, 36(6), 851–871. <https://doi.org/10.1002/berj.3180>
- Twenge, J. M., Martin, G. N., & Spitzberg, B. H. (2018). Trends in U.S. adolescents' media use, 1976–2016: The rise of digital media, the decline of television, and the (near) demise of print. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(4), 329–345. <http://dx.doi.org/10.1037/ppm0000203>
- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education—A tool on whose terms?* Paris: UNESCO.
- UNICEF. (2021). *The state of the world's children 2021: On my mind—Promoting, protecting and caring for children's mental health*. New York: UNICEF.